

A SOMOGYI XIV–XV. SZÁZADI MEZŐVÁROSI FEJLŐDÉS TÖRTÉNETÉRŐL

BEVEZETÉS

A magyarországi középkori városi és mezővárosi szervezet kutatása közel száz esztendővel ezelőtt Csánki Dezső munkájával kezdődött el.¹ Majd folytatódott, elsősorban Mályusz Elemér, Bácskai Vera, Fügedi Erik, Székely György, Kubinyi András, Szücs Jenő, Maksay Ferenc és Szabó István munkásságában.²

A középkori városi szervezet kutatásának meghatározásának kritériumai világosan megfogalmazódtak. Szemben a mezővárosi formák, jellemzők meghatározásával, amelyek egyidőben „az országos és hetivásártartás, az oppidum elnevezés meglétével kapcsolódtak egybe”.³ Mályusz Elemér mutatott rá először, hogy a vásárhely nem azonos a mezővárossal, s a vásártartási privilégium csupán a munkamegosztás betetőzője.⁴ Szerinte a mezővároson olyan települést kell értenünk, amelynek piaca és több-kevesebb kézműves lakosa volt. Szabó István szerint az önkormányzati jog és az egy, állandó összegben fizetett adó, illetőleg szolgáltatás a legfontosabb jellemző.⁵ Székely György – a vidéki termelés és áruforgalom alapján – két mezővárosi típust: a nagybirtok piacközpontját és az alföldi, nagy határú, főképpen állatkereskedelmet űzőt határozott meg.⁶ Bácskai Vera a fallal körül nem vett, városias kiváltságokat élvező, de földesúri kézen levő településeket nevezi oppidumoknak, azaz mezővárosnak. Vizsgálja

közben a mezővárosi népességkoncentrációt és a kézművesipart, végső soron a társadalmi differenciálódást.⁷ Fügedi Erik három mezővárosi alapkritériumot ismertet, így az országos és hetivásár, az ispotály és a kolostor meglétét. Ezekből előbb a koldulórendi kolostorokat, majd 1981-ben az ispotályt tartja a legfontosabbnak.⁸ A mezővárosi fejlődés igazi elősegítőjét Szücs Jenő határozta meg. Rámutatott, hogy nem az országos, hanem a hetivásár a városi ipar tipikus megjelenési fóruma. Hiszen az utóbbi biztosította közvetlenül a környező falvakkal az árucserre megszervezését. Vagyis a hetipiac a városi kézműveseknek, míg az országos vásár a kereskedőknek, illetőleg a földesuraknak kedvezett.⁹

A fentiek alapján tehát összeállt a középkori mezővárost igazán jellemző képlet. Ez alapján lehet meghatározni egy-egy terület, megye városi és mezővárosi ellátottságát, illetőleg az ottani városi, mezővárosi fejlődést.¹⁰

Somogy megye Árpád- és középkori mezővárosi fejlődésével előbb Csánki Dezső, majd Kanyar József, Kubinyi András és legutóbb Fügedi Erik foglalkozott.¹¹ Csánki mezővárosnak minősített minden olyan telepelt, amelyet oppidumnak neveztek egyszer, illetőleg azokat a falvakat is, amelyek országos vásártartással rendelkeztek. Így Somogy megyében 25 középkori mezővárost határozott meg.¹² Kanyar József 1967-ben készült munkájában már csak 22 mezővárost vett fel.¹³ Fügedi még ezt a számot is erősen meg-

1. CSÁNKI D., Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Budapest 1894, 557–707 (továbbiakban: Csánki II. 1894) a teljes Magyarországra tervezett sorozatból (a IV. kivételével) I–V. jelent meg.
2. MÁLYUSZ E., A mezővárosi fejlődés. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században (szerk. Székely György). Budapest 1953, 128–212. (továbbiakban: Mályusz 1953)., BÁCISKAI V., Magyar mezővárosok a XV. században (Ért. a törttud. köréből. Új sorozat 37.) Budapest 1965. 7–142. (továbbiakban: Bácskai 1965)., FÜGEDI E., Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról Budapest 1981. 5–564. (továbbiakban: Fügedi 1981)., SZÉKELY GY., ASZ 3/1961/309–322., KUBINYI A., RF II. 14/1971/45–52. (továbbiakban: Kubinyi 1971)., SZÜCS J., Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon Budapest 1955. 1–339. (továbbiakban: Szücs 1955)., MAK-SAI F., A középkori Sztármár megye Budapest 1941. 1–240. SZABÓ I., Tanulmányok a magyar parasztság

történetéből. Budapest 1948. 1–420. (továbbiakban: Szabó 1948).
3. FÜGEDI 1981, 77–79.
4. MÁLYUSZ 1953, 135.
5. SZABÓ 1948, 1–420.
6. SZÉKELY GY., ASZ 3/1961/309–322.
7. BÁCISKAI 1965, 7–142.
8. FÜGEDI 1981, 80–88.
9. SZÜCS 1955, 91.
10. A képletből például Atád esetében is van eltérés. Ez egy újabb XV. századi fejlődési vonalat mutat: a XV. század második felére a nagybirtokos főurak által újonnan végrehajtott birtokkoncentrációból indult ki (ld. Tapsony–Szenyér esetét).
11. CSÁNKI II. 1894, 567–707., KANYAR J., Harminc nemzedék vallomása Somogyról Kaposvár 1967, 40–41. (továbbiakban: Kanyar 1967), KUBINYI A., SLÉ 3/1972/13–45., Uő., SLÉ 4/1973/3–43., FÜGEDI 1981, 78., 476. 99–102. j.
12. CSÁNKI II. 1894, 576–585.
13. KANYAR 1967, 40–41.

rostálja. Mivel szerinte Atád és Bonnya sohasem szerepel oppidumként, csak possessióként, valamint Hedrehelyt csak 1443-ban és 1448-ban, Mesztegnyőt és Szakácsit csak 1466-ban, Szenyért egy 1482., Turt egy 1495., Valkót pedig egy 1467. évi oklevél nevezi oppidumnak, ezek nem is igazi mezővárosok. S egyedül Szentpált hívják oppidumnak és civitasnak, de 1420-ban és 1460 után már csak possessio. Így összesen 16–17 mezővárossal számol a középkori Somogyban, amelyre 56 somogyi falu jutott, szerinte reálisan.¹⁴ Vele szemben *Kubinyi András* Atádot, Mesztegnyőt és Hedrehelyt is mezővárosnak tartja.¹⁵ Csakúgy, mint *Bácskai Vera*, aki Atádon kívül összesen 20 mezővárost határoz meg Somogyban.¹⁶ Ezt a somogyi mezővárosi képletet tisztázza és ugyanakkor bonyolítja *Szakály Ferenc*.¹⁷ Kimutatja a XVI. század első felére tehető és 1566-ig tartó, a déli somogyi marhahajtóúthoz kapcsolódó különleges mezővárosi fejlődést, amely elsősorban Kálmáncsát érintette.

Tehát végsősoron a történeti kutatás – a somogyi középkori várost és mezővárost illetően – egy erősen tisztázatlan képet hagyott ránk. S összesen 35 települést illetett a középkorban mezővárosi címmel. (1. kép) Ezért szeretnénk néhány észrevétellel kiegészíteni, esetleg tisztázni ezt a kérdést. Az összes alapkritérium felhasználásával megvizsgáljuk előbb a somogyi Árpád-kori vásáros és városhelyeket, majd összefoglaljuk a biztosan mezővárosnak tartható XIV–XV. századi településeket és végül – a vitatottakat, vagy mezővárosnak nem tartható telephelyek meghatározása, kiszűrése után – szólnánk a XV. századi somogyi mezővárosi fejlődés jellemzőjéről.¹⁸

I. VÁSÁROS- ÉS PIACHELYEK, ILLETŐLEG VÁROSHELYEK AZ ÁRPÁD-KORI SOMOGYBAN

1. Vásáros- és piachelyek

Major Jenő vizsgálata derítette ki, hogy Magyarországon már a XI. században létezett kialakult piachálózat. Ennek hordozói a hetinap+hely típusú névvel nevezett települések voltak (Szerdahely stb.)¹⁹ Ha például a segesdi főesperességhez tartozó egyházak 1332–37. évi pápai tizedjegyzékét nézzük,

akkor itt is szerepel egy Chuturkhel (Csötörtökhely), Kedhely (Kéthely) és Zeredahel (Szerdahely) falu.²⁰ Ugyanakkor a somogyi főesperesség tizedjegyzékében Penchedhely (Péntekhely), Zeredahel, Secradaheli (Szerdahely), valamint egy másik Zerdahel, Scradahel, Zeredhel (Kaposzzerdahely) létezik.²¹ (2. kép.)

A Nagyatádtól dél felé, Tarany és Zsitfa vidékén, tehát inkább Dél-Somogyban levő Csötörtökhely 1399-ben, majd 1536-ban egyszerű településként szerepel.²² Kedhely (a mai Kéthely) 1403–1536 között a nagybirtokos Gordovai Fancs családe. 1455., 1464-ben egyszerűen Kedhel, de Kethelként is említik.²³ A török kor kezdetén, 1554–55-ben a Marczali náhiében Kéthely városként, majd 1573–74. között Város-Kéthel falu-ként, majd 1580-ban 20 házával egyszerűen Kéthelyként jegyzik fel.²⁴ Vagyis a XVI. század első felében olyan mezőváros lehetett, amely 1580-ra visszafejlődött, elsovadt. (2. kép.)

Ugyancsak Észak-Somogyban, a Balaton D-i partja közelében, Látránynál a fontos hadiút mellett feküdt Péntekhely falu, amelyet 1082-ben, majd 1413-ban, 1459-ben is említenek.²⁵ Nagyatád és Tarany környékén, valahol a Rinya mellett volt a második, a somogyi főesperességhez tartozó Zeredahel (Szerdahely), amely 1429-ben, majd 1454-ben vadum, illetőleg via Szerdahelyként szerepel.²⁶ Vagyis útmenti, rével és piaccal rendelkező plébániáshely volt. (2. kép)

A harmadik Zeredhel (Kaposzzerdahely) előbb királyi és királynéi birtok, majd a XII. század közepe előtt a Monoszló nembelieké. Makariás ispán 1192-ben a ropolyi uradalom részeként már vásártartási jogot is bírt. Györffy szerint a szerdai heti vásárt itt, a Ropoly váras hely alatt, a Gerzence patak völgyében, a többfelől idetorkolló utak csomópontjánál nyitotta meg. 1230-ban újra szerepel a Monoszló nembeli Tamás ispán szerdahelyi vásártartási joga.²⁷ A vásárhely, Szerdahely vásárlás útján kerül át a Győr nembeli Dezső fia Dezső kezébe, aki itteni részét 1298-ban eladja a kegyurasága alá tartozó zselicszentjakabi monostornak.²⁸ A vásárral rendelkező, plébániáshelyen a Győr nembeli Dersfiek felépítik a Szent László tiszteletére szentelt, pálos remetekolostort.²⁹ Az 1346-ban possessióként szereplő, a Szerdahelyiek családi központját sem Csánki, sem Kanyar nem tartja mezővárosnak.³⁰ *Bácskai Vera* köny-

14. FÜGEDI 1981, 78., 476. 99–102.

15. KUBINYI A., SLÉ 3/1972/34., Uő., SLÉ 4/1973/18.

16. BÁCSCAI 1965, 140. old. térképe.

17. SZAKÁLY F., SLÉ 4/1973/55–112. (továbbiakban: Szakály 1973).

18. Terjedelmi okokból csupán az általunk legjellemzőbbnek és újnak tartott példákat tudjuk – Atád, Tapsony, Szenyér esetében – részletesebben tárgyalni. Részletesebben *A segesdi királynéi mezőváros története és régészeti kutatása* címmel tervezük.

19. MAJOR J., TK 16/1964/32–65., Uő., TK 18/1966/18–99.

20. Somogy Vármegye MVV Budapest é. n. (szerk. Csánki D.) (továbbiakban: Somogy MVV). 416.

21. Somogy MVV, 419.

22. CSÁNKI II. 1894, 599.

23. Uő., 620., Somogy MVV, 464, VELICS A.–KAMMERER E., Magyarországi török kincstári defterek I–II. Budapest 1886, 1890, 329, II. 480. (továbbiakban: Velics–Kammerer I. 1886., II. 1890).

24. VELICS–KAMMERER I. 1886, 329., II. 1890, 480.

25. CSÁNKI II. 1894, 636.

26. Uő., 647.

27. GYORFFY GY., Kaposvár az Árpád-korban. Kaposvár (szerk.: Kanyar J.) Kaposvár 1975, 66–70. (továbbiakban: Györffy 1975.).

28. GYORFFY 1965, 71.

29. Uő., 72.

30. CSÁNKI II. 1894, 576–585, 647. KANYAR 1967, 40–41.

1. kép

vében az 1477-ben 100 fővel szereplő Szerdahely mezővárosként tárgyalja³¹ Véleményünk szerint is joggal. Mint ahogy még a törökkorban, 1565–66-ban is Város-Szerdahelyként említik.

A fentiek alapján, mint láttuk Somogyban hat – a XIV. század első felében már plébániával is rendelkező – Árpád-kori piac, illetőleg vásárhelyet ismertünk meg. (2. kép) Mindegyikre jellemző, hogy a fontosabb utak, átkelőhelyek közelében vannak, így Péntekhely a Látrány melletti hadiút, Kedhely a Marcaliba vezető út, Szerdahely (Kaposzserdahely) a Kaposvár-menti útcsofópontnál, Csütörtökhely és a másik Szerdahely a Nagyatádtól D-re, Babócsa, illetőleg Kálmánca felé vezető út mellett. Ennél a Rinya-menti Szerdahelynél az utat és a révet is említik (2. kép) Ugyanakkor Kéthely és méginkább Kaposzserdahely esetében a vásárhely középkori, mezővárosi továbbfejlődéséről is tudunk.³² Azok az Árpád-kori somogyi vásárhelyek, amelyek nem váltak mezővárossá, sem veszítették el vásárjogukat, csak a jelentőségük csökkent vagy szűnt meg.³³ Mivel a XIII–XIV. századra általában a vásárhálózatban változás állt be. Erre jellemző, hogy a somogyi Merynyén IV. László megengedi a veszprémi püspöknek, hogy vámot állítson fel. Ugyan 1385-ben már a Forum in Wasarumernye, majd 1477-ben, de még 1536-ban is Wasaros Meryneként szerepel, de sohasem fejlődik mezővárossá.³⁴ (2. kép)

Tehát Somogyban is végigkövethetjük a Major Jenő által felállított országos képletet. S így az itteni XI. században kialakult piachálózatot a hetinap+ hely: Kedhely, Szerdahely, Csütörtökhely és Péntekhely nevű településekben fedezhetjük fel.

A király a XIII–XIV. században az út, rév és más vámok, birtoktestek adományozásával további településeket fejleszt, jobbra már földesúri magánkézben, vásárhelyé. Az ilyen vámokkal (rév, út stb.) fontos utak melletti településekből, amelyek Somogyban elsősorban az uradalmi és birtokközpontok lesznek, alakulnak ki az itteni XIV–XV. századi mezővárosok. (2–3. kép)

2. AZ ÁRPÁD-KORI SOMOGYI VÁROSHELYEK

1. Somogyvár³⁵

Somogy megye névadó központját Somogyvárt az 1091-es alapítólevél urbsként, azaz városként említi. 1210-ben in oppido Symigiensi, majd 1224-ben civitas seu opidum castri Symigiensis, 1410-ben civitas regalis Somoghwar, vagyis királyi város. 1411-ben

még civitas, majd 1455-től 1495-ig oppidum, azaz mezőváros.³⁶ 1581-ben már faluként a koppányi nahiéhez tartozik.³⁷ (2–3. kép)

A XI. században az ispáni várhoz, a castrumhoz tartozó civitas (azaz a XII. század közepétől a várhoz tartozó város) mellett út-, vásár-, vámhely volt. A Somogyvárhoz vezető utakról, így a fontos hadiút gamási szakaszáról 1055-ből tudunk adatokat. Ekkor említik – a király által eladományozott – különböző vámrészeit.³⁸ Az egykori hídőrök, a vámosok Hidas nevű településének a területe az Öreglak felé eső részen, míg az ellenkező oldalon, Vámos felé is az egykori vámorzók települése lehetett. Ugyanakkor Somogyvár ú. n. alsópiacáról is tudunk.

A lakókról, az ún. királyi vendégekről (hospesekről) 1272-ből is adatok szerepelnek. Ekkor kötelezi őket a király a Szent Márton napi egy nehezéknek, azaz öt dénárnak a somogyvári apátnak való megfizetésére. Tehát az 1091-es urbs, majd civitas és oppidum hospes lakói felett – a Szent László féle rendelkezés értelmében – a földesúri jogkört a Kupavárhelyen alapított Szent Egyed, Péter és Pál tiszteletére szentelt, francia eredetű szerzetesekkel benépesített, bencés apátság gyakorolta. 1378-ban – több évszázados harc után – született írásbeli egyezség az apát–földesúr és a hospesek, a királyi vendégek között. Ennek során László apát átengedett a polgároknak bizonyos somogyvári földeket, a vár alatt levő apátsági malomtól Ny-ra, s az ugyancsak a vár alatt levő kaszálók egyikét. Ugyanakkor az apátság faizásjogot biztosított, a Kalicza tavat közös használatra engedte át, valamint a Fajsztelek falu használatáért évi 40 Ft-ot kért a polgároktól. A polgárok eddigi tartozásait – különleges engedményként – elengedte. Azzal a kikötéssel, hogy a civisek, a hospesek az apátság templomát, rekonziliálni, azaz újjászenteltetni kötelesek.³⁹

Ekkor a királyi vendégek, a hospesek képviselőiben az apát által készített oklevélen – a bírón kívül négy volt bíró, illetőleg nyolc polgár kézjegye szerepelt. A tizenkét esküdt között egy szűcs, egy nyereggyártó (sellipar) és két kereskedő (institor) foglalt helyet.⁴⁰ A polgárok megnevezése is a városi szervezetet sejteti: civibus seu hospitibus de Somogyvár, valamint az in civitate seu opido castri Symidiensi megjelölés is a vár városára, illetőleg a mezővárosára vonatkozott.

1091-ig a korai somogyvári város földesura még a király volt, közvetlenül. 1091-ben adta át a kegyurasága alá tartozó apátságnak a települést, s így a megyés ispán helyett az apátságot illette a különböző

31. BÁCSKAI 1965, 25., Somogy MVV, 464.

32. Ezek ritkaságára ld. Mályusz 1953, 180., Fügedi 1981, 343.

33. FÜGEDI 1981, 343.

34. FÜGEDI 1981, 251., Somogy MVV, 421., CSÁNKI II. 1894, 628.

35. Somogyvár mezővárosi, városi szervezete is külön tanulmányt igényelne. Ld. MAGYAR K., Somogyvár

ispánsági és megyeközpontról SLÉ 10/1979/3–50. (továbbiakban: MAGYAR 1979).

36. MAGYAR 1979, 33., CSÁNKI II. 1894, 582–583.

37. VELICS–KAMMERER I. 1886, 332.

38. MAGYAR 1879, 18–23., 31–33.

39. Uo., 33–34.

40. Uo., MÁLYUSZ 1953, 134.

2. kép

úrbéri szolgáltatás. Legkésőbb a XII. századtól jelent meg a somogyvári, főképpen szőlőművelő vendég, azaz hospes-réteg, akik 1278-tól már pénzben fizetik a terragiumot. 1378-tól pedig évi adóvá vált a földhasználati díjuk fizetése. Ekkor kapnak a földtulajdonos földesúrtól – közös használatra halasztavat, faizást, valamint földet, kaszálót és erdőt. Vagyis ezek, ahogy *Fügedi Erik* is megállapította⁴¹ egyfajta városprivilegiumot jelentenek. Hiszen igen hosszú fejlődés eredményeképpen lettek csak a városlakók erdő, halászati és vadászati jog tulajdonosaivá. Emellett a somogyvári hospesek esetében – a XV. században főképpen – a szabad végrendelkezési jogot is megtaláljuk, az ún. szabad ingatlanforgalommal együtt.⁴²

Másrészről – *Mályusz Elemér* szerint – a kereskedelmi szempontból jelentéktelen, tehát az országhatártól vagy fontos kereskedelmi úttól távol fekvő helyeken, így Somogyváron is (meglepő módon) már a XIV. században teljes létszámú tanácsok képviselték a mezővárost.⁴³ Szerinte – a hasonló helyzetű mezőmezővárosok között – Somogyvár rendelkezett a legfejlettebb városi szervezettel.⁴⁴

1442-ben pedig már a Somoghywar-i esküdtek: Korozthos és Bakos Márton, majd 1451-ben littere Joannis Chap ceterorumque iuratorum de Somoghywar szerepeltek.⁴⁵ Vagyis a mezőváros polgárai között litteratusok, írni tudó jegyzők, de egyetemet végzett deákok is voltak. Így például a XV. század végén János fia István deák és Pál deák somogyvári hospesek, akik a somogyvári apátság Közép-Nyest nevű szőlőhegyén levő szőlőjét 8 arany Ft-ért zálogosítja, illetőleg adja el. Az aranyműves-ötvös (aurifaber) Benedek, valamint más hospesek is feltűnnek egy Lukács nevű sáfár-kereskedő (institor) somogyvári hospes végrendelkezésekor. Lukács ekkor „a birtokán lakó vértestvérenek, a nagy (magnus) Gergelynek 3 aranyfontot hagyott, de szerepelték sokféle főképpen szerzett, vásárolt javai: a Szent Egyed utcában fekvő házai, vásárolt és zálogos szőlői, szántóföldjei, lovai, marhái, készpénze, ezüstje, valamint borai, árucikkei és »bármilyen jószága«. Ez a Lukács – a többiekhez hasonlóan – egy igen tehető mezővárosi hospes-polgár, kereskedő volt.”⁴⁶

Somogyvár esetében igen jellemző, hogy a deáktól a sáfárig, a különböző hospes polgár – az iparűzés mellett – elsősorban szőlőműveléssel, bortermeléssel és feltehetően kereskedelemmel is foglalkozott. Ez jellemezte a mezővárost, amelynek borai Fe-

herváron keresztül még távolabbra eljutva jelentették a fejlődést, s adták a meggazdagodást polgárainak. Külön jövedelmet jelentett a Szent Egyed és Szent László ereklyéket felkereső zarándoknép megjelenése. A külhoni, németországi zarándoklatba – a határában levő vetahidai Szent Miklós tiszteletére szentelt pálos, illetőleg a Szent Jakab tiszteletére szentelt bencés remetesség révén is – a mezőváros hospes-polgárai is bekapcsolódtak.

Somogyvár mezővárosi fejlődése a XVI. század elejére mégis teljesen megszűnt. Ez a tény magyarázható részben azzal, hogy a királyi kegyúr az apátságnál jóval hatalmasabb főúri család, a Marcaliak kezébe, tulajdonába adta. S már 1470-re a város területének csupán kisebb része maradt az apátság földesuragsága alatt. A főrangú Marcaliak, majd Báthoriak 1476–1495 között teljesen megszerzik. A XVI. század elejére, az eddig fontosnak mondható útjai is jelentőségüket veszítik, eltolódnak D-re, Kálmánca felé. (2–3. kép) A Marcaliak, a Báthoriak sem használják birtokközpontként, s így az 1526 után Török Bálint kezébe kerülő Somogyvár, vele a mezőváros elnéptelenedik, elenyészik. A század közepétől már csak faluként emlegetik.⁴⁷

2. Segesd⁴⁸

A másik királyi, királynéi, ispánsági székhely Árpád-kori települése Segesden található. (2–3. kép) Segusdon 1330-ban a civitas, vagyis a város szerepel.⁴⁹ 1389-ben azonban oppidum (regale), amíg Zsigmond király, előbb 1393-ban zálogként, majd 1407-ben véglegesen a Marcaliak birtokába nem adja.⁵⁰ Segesd-város, majd mezőváros az Árpád-kori vár alatti Váralja részén, a későközépkorban egy sánccal, erődítéssel ellátott terület belsejében lehetett.⁵¹ S még 1690-ben is „penes quod castrum jacet certum oppidum... szerepelt.”⁵² Segesd – Somogyvárral szemben – az Árpád-kortól kezdve a XV. század elejéig királynéi birtokközpont marad. S így a királynéi udvartartás mellett a királynéi ispán székhelye is volt. A királynéi mezővárosának és plébániájának ún. immunitása van. Ez azt jelenti, hogy szabad hírválasztással, külön tanácsai szervezettel: esküdtekkel rendelkezhetett, s fellebbezve a király, illetőleg a királyné alá tartozhatott. A város plébániája pedig nem a püspök, hanem az esztergomi érsek fennhatósága alá volt rendelve. A XIV. század közepén Segesd mezővárosának 11 márkás jövedelme volt.⁵³

41. FÜGEDI 1981, 259–270.

42. Uő., 270–273.

43. MÁLYUSZ 1953, 141–142.

44. Uő., 142.

45. MAGYAR 1979, 47. 156. j.

46. Uő., 17., 34.

47. MAGYAR 1979, 34–38., 47. 161. j., 48–49. 177–189. j.

48. Részletesebben ld. Segesd királynéi mezőváros története és régészeti kutatása, valamint MAGYAR K., SMK 4/1982/42–82, valamint uő., Naavatád és környékének története a középkorban Kaposvár 1982, (kézirat) 1–95. (továbbiakban: Magyar 1982).

49. CSÁNKI II. 1894., 581–582., BORSA I., SLÉ 9/1978/63. 13. (továbbiakban: Borsa 1978).

50. MAGYAR K., Az ötvöskőnyi Báthori várkastély. Kaposvár 1974, 11., 20–21. (továbbiakban: Magyar 1974).

51. Az 1981–82-ben megkezdett segesdi régészeti kutatásaink és az 1983-ra befejezett geodéziai felmérés alapján gondolhatunk erre. Ld. Magyar 1982, 46–52.

52. Az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai VI. U. et C. 3. f. A–Zs (26–35). Budapest 1970, 299–300.

53. MÁLYUSZ 1953, 178.

A mezőváros piacáról 1394-ből tudunk. Itt a piactéren állt – többek között – egy szűcs háza.⁵⁴ Itt lehetett több iparosnak, kézművesnek háza és boltja.

A korai időben, már a XIII. század végén megtelepedtek benne a ferencesek. Az 1290-ben már említett Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt kolostor kegyura valószínűleg a királyné lehetett.⁵⁵

Segesd az Árpád-korban is, majd magánkézbe kerülése után is, fontos uradalmi központ, mezővárosi szervezettel rendelkező település volt, illetőleg maradt. Bár éppen *Mályusz Elemér* közli,⁵⁶ hogy mégis mit jelenthetett Segesd polgársága mezővárosi fejlődésének megakadályozásában – a Zsigmond által történő – 1393-as zálogbaadás. A király 1393-ban Segesd városához intézett parancsában a polgárok tudomására hozta, hogy Zámbó Miklós volt tárnokmesternek elzálogosította őket. Éppen ezért az új tulajdonosnak, s a városukba rendelt megbízottainak, officialisainak engedelmeskedni kötelesek. Bírói hatalma alá tartoznak, s a datiumot, collectát, valamint minden fizetést, amelyet Zámbó tetszése szerint reájuk mér... kötelesek teljesíteni. S egyben felhatalmazta a zálogbirtokost, hogy őket, amint jónak látja, sőt, mint saját jobbágyait megbüntesse és kényszerrel engedelmességre bírja.

A királyi mezőváros fejlődése ezzel megállt. A továbbiakban, a XV–XVI. században, mint jelentős Marcali–Báthori uradalmi birtokközpont mezővárosaként, piachelyként szerepelt tovább.⁵⁷ A török korban, mint a segesdi náhié Segesd városa egészen 1690-ig, illetőleg a XVII. századvégi rác pusztításig ismert.⁵⁸ (2–3. kép)

II. A XIV–XV. SZÁZADI SOMOGYI MEZŐVÁROSOK

A hetinap+hely típusú névvel nevezett – Árpád kori vásároshelyből – a XIV.–XV. századra mezővárosi településsé kifejlődő Kaposszerdahely, (Kedhely, Kéthely) mellett Somogyinak ebben az időben két királyi, illetőleg királynéi városa, mezővárosa: Somogyvár és Segesd volt. (2. kép) Mellettük persze már léteztek a világi és egyházi uradalmak birtokközpontjainak mezővárosai. Éppen Segesd királynéi mezőváros jogát, azaz bizonyos immunitást kapott 1405-ben Zsigmond királytól Csurgó. A DNy-Somogyban, a megyehatár közelében (3. kép), a Zákány felé futó fontos útnál levő, s tributummal, azaz vásárvámmal rendelkező település előbb a jeruzsálemi Szent János

lovagrend, majd a vránai perjelség 20–25 faluból álló uradalmának központja. Az előbbinek valószínűleg ispotálya, míg az utóbbinak a Szent Margit tiszteletére szentelt rendháza állt – a várral is rendelkező – Csurgón.

A Segesdtől örökölt városi jogát – a vámmal együtt – Mátyás király 1471. évi 30. tc-e törölte el.⁵⁹ Ezzel az egyházi birtokközpont mezővárosának fejlődése megállt. Addig, amíg Török Bálint, majd főleg Zrínyi Miklós uradalmi központjaként – a XVI. század elejétől fellendülő ún. déli marhakereskedő tranzit útvonal egyik fontos, vámmal rendelkező állomás helyévé nem vált.⁶⁰ A török korban a náhié Berzencéhez tartozó Város-Csurgóként is szerepelt. (3. kép)

Királyi birtokból, a possessio regalisból fejlődik mezővárossá Chehy. A megye DK-i sarkában, a Szigetvár, illetőleg Csurgó irányába futó utaknál levő (3. kép) Kálmánca 1281-ben még villa, azaz faluként szerepelt. Az 1280-tól magánföldesúri kézbe került település előbb a Buzád fia Ponit fia Jakab birtoka, majd a XV–XVI. században Marczali–Báthori birtok, illetőleg központ. Az 1359-re oppidummá szerveződő Kálmáncahoz négy település: a Két Lábod, Csokonya és Rinya-Újlak tartozott.⁶¹ *Mályusz Elemér* szerint⁶² tehát mint aféle birtokközpont egy kisebb uradalmi egységből emelkedik ki. S az egész, mint önálló egység szerepelt, s mert nem volt szokás tőle lecsatolni egy-egy falut, központja, azaz Kálmánca megkülönböztetett jelentőségre jutott.⁶³ A vár nélküli birtokközpont, Kálmánca mezővárosa – Aranyossal és Láboddal együtt – a XIV. század közepén már 100 márka jövedelemmel rendelkezett.⁶⁴

A XVI. században 1566-ig – a Pécsen–Szigeten át – Velencébe irányuló moldvai szarvasmarhahajtó tranzitút fontos állomása. (3. kép) *Szakály Ferenc* kimutatja,⁶⁵ hogy a mezőváros tőzsérei, kalmárai ugyan nem a jelentős külkereskedelmi forgalom monopolistái, hanem „afféle középszinten elhelyezkedő szervezői-bonyolítói voltak”. Jelentőségük Somogyban, így is rendkívülinek mondható. Az 1554-ben 1500–2000 fő, marhakereskedelemből élő mezővárosi lakosság létszáma az akkori legnagyobb somogyi Báthori birtokközpontok mezővárosát, így Segesdet is túlhaladta. Mezővárosi kereteinek fejlettségét is jelzi a benne működő iskola.⁶⁶

A Dél-Balaton fontos révhelyénél, Szántód közelében alakul ki – a XIV–XV. században –, a hadút mellett fekvő Körös, Köröshegy mezővárosa. (3. kép) Az 1175., 1187-ben villa, majd 1327-ben, 1338-ban

54. Uo., 134.

55. A régi várhelyről, s valószínűleg az ott álló Szent János kápolna helyéről került elő egy, az Alsólendvai családhoz tartozó Miklós mester 1345-ös sírköve, valamint egy Báthori Katalinhoz kapcsolható XV. század II. felére keltezhető reneszánsz, angyalos kő. A Marcaliak kegyurasága alá tartozott a Szent János kápolna, de 1407-től a ferences kolostor is. Ld. Fügedi 1981, 71.

56. MÁLYUSZ 1953, 189.

57. MAGYAR 1974, 5–60.

58. Somogy MVV, 464., ld. 52. j., valamint MAGYAR 1982, 1–95.

59. CSÁNKI II. 1894, 572., KANYAR 1967, 40.

60. SZAKÁLY 1973, 55., 61., Somogy MVV, 464.

61. CSÁNKI II. 1894, 578, KANYAR 1967, 40.

62. MÁLYUSZ 1953, 176.

63. Uo.

64. MÁLYUSZ 1953, 178.

65. SZAKÁLY 1973, 90.

66. Somogy MVV, 434.

possessio és villa lakói 1338-ban már civisek, azaz polgárok. Kewrushegh fóruma, piactere 1382-ben szerepel. Majd 1386-ban még villa, de 1396-ban már oppidum. 1455-ben ugyan possessióként, de 1474-ben újra oppidumként említik.

A középkorban több egyházi birtokos tulajdonában van. Már a XI. századtól birtokos a pannonhalmi bencés főapátság, sőt az egyik birtokközpontja itt van. Mezővárosként való szereplésének a kezdetén, az 1386–1396 közötti időszakban királynéi birtok.⁶⁷ Ebben a minőségében a fejrőkői–kereki királynéi váruradalom mezővárosi piachelye.⁶³ A Kaposszerdahelyihez hasonlítható, a váraljai, rév és útmenti mezővárosi piacközpont. 1396-tól a Marcali, majd a Báthori uradalom fontos, a székesfehérvári úthoz, annak kereskedelméhez kapcsolódó mezővárosa.⁶⁹ A XV. század második felében egy jelentős ferences kolostor is létesül benne.⁷⁰

A Dél-Balaton vidékén levő egyetlen somogyi mezőváros a szőlőművelés és a borkereskedelem centruma.⁷¹ A török korban Város-Körös a körösi náhié székhelye.

A Dráva–Rinya találkozáspontjánál levő útcsoportban, rév- és vámoshelyként szerepelt a XI–XIII. században a Tibold nemzetség preidium principalisa, birtokközpontja, Babócsa.⁷² (3. kép) 1231-ben a közvetlen környékén levő öt, míg a távolabbi területén számos⁷³ település tartozott hozzá. A XIV. században a Szent Miklós tiszteletére szentelt bencés apátságról is tudunk. 1369-ben ugyan még possessio, de 1434-ben már oppidumként szerepel. Ekkor – a Babolcsai család kihalása után – már a Marcali, majd a XV. század végétől a Báthori család birtokközpontjának mezővárosa. A XV. század közepétől váráról, majd a XVI. században végváráról tudunk.⁷⁴ A török kor előtt 1566-ig – Csurgóhoz, Kálmáncsához hasonlóan – az ún. marhahajtó út egyik fontos állomása, vámszedőhelye. 1566 után a Garasgáli náhiéhoz tartozó Bobofcse nem szerepel mezővárosként.⁷⁵

Ugyancsak a Tibold nemzetség egyik uradalmi központjából, a lábodi uradalom székhelyéből alakult ki Lábod mezőváros. Az 1231-ben nyolc faluból álló uradalom birtokközpontja Lábod 1395-ben még possessio. Labaad 1416-ban és 1495-ben oppidumként szerepel. A Tiboldok kihalása után előbb a Prodaviczi Mikcs-bán fia István fia Ákos, majd a XV–XVI. században a Marcali–Báthori család birtokközpontja, mezővárosa. S Kálmáncsehihez hasonlóan – több település várnélküli központjából – emelkedett a me-

zővárosi-birtokközpont szintre.⁷⁶ A Nagyatád felé vezető kereskedelmi út egyik állomáshelye. (3. kép) A török korban, 1566 után a Garasgáli náhiében Város–Lábad-ként szerepel.⁷⁷

A kedhelyi Árpád-kori piachelytől D-re kb. 10 km-re követhetjük a Marcali-család névadó birtokközpontjának, Marcalinak a XV. századi mezővárosát. (3. kép) Az 1338-ban még villaként szereplő település 1448-ban már oppidum. 1494-ben a mezővárossal kapcsolatban a ... iudex, iurati et universi cives et hospites, valamint a magister scole ... szerepelnek. Jelezve, hogy az igazi mezővárosi szervezetéhez a bíró, az esküdtek, s természetesen polgárai a civisek, valamint a vendégek (a hospesek) is hozzátartoznak. Iskolamestere pedig az ott működő iskolára utal.

A Marcaliak és a Báthoriak vára mellett, a földesuraságuk alatt létrejövő mezővárosa XV. század végén fejlett jogi, mezővárosi szervezettel rendelkezik. A török korban a Marcali náhié, járási székhely városa.⁷⁸

A XVI. századi ún. marhahajtó út Dráva menti, DK-i, Csurgó utáni, megyeszéki állomása Zákány mezőváros. (3. kép) Az 1217-ben Zacun, majd 1342-ben cives de Zakan szerepel. 1357-ben portus seu transitus Zakamrewy utal kikötőjére és révjére. 1378-ban civitas, azaz város, majd possessio, illetőleg 1444-től oppidum. A két településből álló Zákányban vásárvám, rév és kikötő szerepel. A Dráván áthaladó út ellenőrző pontjánál jött létre a vár alatti mezőváros. Előbb a Zákányi, majd a Dombai család, illetőleg a XV–XVI. században a Marcaliak–Báthoriak és a Szerdahelyiek fontos birtokközpontja. A XVI. század első felében 1566-ig az ún. marhahajtó tranzit út jelentős állomása. A török korban a Berzence náhié Város–Zákán nevű települése.⁷⁹

A Pécs felől a XVI. század első felében futó ún. marhahajtó út első állomása Sziget/vár és mezővárosa. (3. kép) Az 1424-ben még possessio Ziget, Zygeth 1449-ben már – várral és vámmal – együtt szereplő Zigeth civitas. 1473-ban oppidum, vagyis mezőváros.

A Szigeti család, majd 1463-ig a jelentős birtokszervező Tapsonyi Anthimi család birtokközpontja. 1463–1473 között Garai László özvegyéé, illetőleg Jób nevű fiáé a 33 településből álló uradalom mezővárosa. A mezőváros lakói Garainétól kieszközölték, hogy a Tapsonyi Anthimiek által rájuk kivetett nagy évi adót mérsékeljék. A hercegasszony ekkor pontosan megszabta az évi adó új összegét, a befizetési határidőt,

67. CSÁNKI II. 1894, 579. MAGYAR K., Szántód és környékének története a középkorban Budapest 1983, 1–159. (továbbiakban: Magyar 1983).

68. MAGYAR 1983, 58–69.

69. Uo.

70. MAGYAR 1983, 74–81.

71. Somogy MVV, 464., MAGYAR 1983, 1–159.

72. JANKOVICH D., SLÉ 7/1976/4., CSÁNKI II. 1894, 576.

73. JANKOVICH 1976, 4., 21.

74. Uo., 4., 21., 25., 28., valamint MAGYAR K., SMK 3/1979/131–153., MAGYAR 1982, 42–82.

75. KANYAR 1967, 40., SZAKÁLY 1973, 55., Somogy MVV, 464.

76. CSÁNKI II. 1894, 579., KANYAR 1967, 40., JANKOVICH 1976, 21–22.

77. MAGYAR 1982, 1–95., Somogy MVV, 464.

78. CSÁNKI II. 1894, 579., KANYAR 1967, 40., MAGYAR 1974, 22–23., Somogy MVV, 464.

79. CSÁNKI II. 1894, 584–585., KANYAR 1967, 41. MAGYAR 1974, 22., 24., Somogy MVV, 464., SZAKÁLY 1973, 55–112.

s az újonnan letelepülőket és az építkezőket adómentességben részesítette.⁸⁰ Garainé tehát végsősoron mezővárosi privilégiumot biztosított a szigeti uradalom birtokközpontjának mezővárosi polgársága számára.

A szigeti uradalomhoz tartozó possessio Merenye a *cum tributo pontis in fluvio Hodos* volt ismert. A Hodos folyó hidvámja 1417-ben, már Szigetvár előtt megállította az erre jövő kereskedőket.⁸¹ De ugyancsak a szigetvári fontos út, vagyis Szigetvár mellett szerepelt 1360-ban a possessio Patha. (3. kép) Majd *tributum annuatim in Patha* és a *tributum fori ebdomadatim*: 1435-ben még mindig possessio és vámoshely. 1448-ban, 1470-ben 11 település központjaként már oppidum. Előbb a Patai, majd az Alsáni család, 1438-tól a Marcaliak, 1453-tól egy kis időre a Rozgonyiak a birtokosai. 1455-ben Marcali János a mezővárost – az uradalommal együtt – a toldi pálos kolostornak adja.⁸²

A XIV–XV. századi főképpen főúri, vagy középnevesi kézben levő uradalmi központok mezővárosai mellett Somogyban néhány egyházi kézben levő birtokközpont településének (így Csurgónak is!) a mezővárossá alakulását is nyomon követhetjük.

A történeti szakirodalom egyértelműen XV. századi mezővárosnak tartja a Dráva menti, a Berzence, Csurgó, Zákány felé vezető útvonalnál levő Bélavárt. (3. kép) Az 1399-ben még csak Bélavár faluként említett település a fejevári képtalané.⁸³ Az 1469-ben Marcali, majd az 1498-ban Báthori család kezén levő település már oppidum. Később Török Bálint, majd a Báthoriak és legvégül a Tahiak birtokközpontja.⁸⁴

Az egyik legjellegzetesebb XV. századi egyházi birtok somogyi mezővárosa Igal. (3. kép) 1272-ben még villa, majd 1337-ben már possessio. Az 1448-ban oppidumként szereplő Igal lakóit 1462-ben civisként említik. Az 1272-től a török korig a Nyulak, azaz a Margit-szigeti apácák birtokközpontjának tartható Igal – ugyanebben az évben – Mátyás királytól országos vásártartási jogot is kap. Ugyanakkor – *Bácskai Vera* szerint – Igalban 2, évenkénti országos tartására van adat.⁸⁵ S itt egy oklevél – 46 névszerint felsorolt lakós között – egy diákok, egy szabót, három kovácsot említ.⁸⁶ *Bácskai Vera* 1390–1440 között 9 százalékos iparos rétegről tud.⁸⁷ Az egyházi birtok mezővárosként kialakult Igal 1573–74-ben városként szerepel. 30 háza mellett, ekkor 4 Varga, 4 Szabó, 3 Kovács és 3 Kalmár nevű ember szerepel. A nevek a

régi mezőváros iparúzó, kereskedő rétegére utalnak szerintünk.

A középkor folyamán Tolnához tartozott a XV–XVI. századi Szil mezőváros. Az Igaltól DK-re pár km-re levő mezővárost a Hetes felé NyK-i irányba vezető út Tolnából átlépve előbb érte el. (3. kép) *Bácskai Vera* részletesen ismerteti ezt a – Somogyvárhoz hasonlóan – 1580-ra faluvá süllyedő mezővárost.⁸⁸

Valószínűleg egyházi birtokközpont mezővárosaként jöhet szóba a mai Zala megyéhez tartozó, (Nagy)Kanizsától ÉK-re levő Komár(város). (3. kép) 1331-ben még possessio 1356 óta az óbudai káptalan tulajdonában volt. 1449-ben már mezővárosi piaccal, *forum oppidi*-vel említik. A török korban Komár náhiében városként jegyzik fel.⁸⁹

III. A SOMOGYI XV. SZÁZADI MEZŐVÁROSI FEJLŐDÉSÉRŐL

Az előzőekben tárgyalt 12, javarészt uradalmi birtokközpont mezővárosa között tudatosan nem vizsgáltuk a vitatott, de biztosan mezővárosnak nem tartható Bonnyát, Somogy(Turt), Nagyszakácsit, Andocsot és Valkót. (1. kép) Ugyanígy kimaradt a mezővárossá fejlődés útjára lépő, de a falu és a mezőváros között megrekedt birtokközpontok: Szob, Berzence, Öreg(Lak) és Barcs. (1. kép) De ebben a fejezetben kívánjuk vizsgálni a civitas és oppidum színtről lehanyagló, XV. századi possessiot, Szentpált, valamint az általunk biztosan mezővárosnak tartott Mesztegnyőt, Hedrehelyt, s a XV. századi somogyi mezővárosi fejlődés jellegzetes termékeként lérejövő Hetest, Atádot, Szenyért és Tapsonyt. (1. kép, 3. kép)

1. A „nem mezővárosok”

Csánki Dezső és *Kanyar József*⁹⁰ mezővárosnak vette a Somogyvár, illetőleg a Kaposvár felé vezető két út közelében levő Bonnyát. (1. kép) Buduna 1229-ben villa és 1353-ban, a fejevári prépostság tulajdonában is falu. Valószínűleg, mint fontos utak melletti településnek szerzett – talán éppen a fejevári prépostság – országos vásártartási jogot. 1490-ben ezért szerepel a *nundine de Bonnya. Fügedi Erikkel* kell egyetértenünk,⁹¹ mivel sem nem birtokközpont, de jelentősebb népesség-koncentrációja, iparúzóje sincs. A török korban is faluként szerepel.

80. CSÁNKI II. 1894, 583., KANYAR 1967, 41., BORSA I. SLÉ 10/1979/92. 180. (továbbiakban: Borsa 1979)., privilégiumokra ld. FÜGEDI 1981, 350.

81. CSÁNKI II. 1894, 628.

82. CSÁNKI II. 1894, 580–581., KANYAR 1967, 40.

83. CSÁNKI II. 1894, 576., KANYAR 1967, 40., Somogy MVV, 464.

84. MAGYAR 1974, 11–12.

85. CSÁNKI II. 1894, 578., KANYAR 1967, 40., BÁCISKAI 1965, 70., FÜGEDI 1981/33. szerint a somogyi Igalon (!) alapított a bosnyák rend tartomány a XV. század elején egyházat.

86. MÁLYUSZ 1953, 133.

87. BÁCISKAI 1965, 34., Somogy MVV, 463. szerint 1554-ben nem említik városnak, de VELICS–KAMMERER I. 1886, 328. város-Igal 19 házzal, majd II. 1890, 475. szerint Város-Igal 30 házzal szerepel.

88. BÁCISKAI 1965, 26., 34., 140., VELICS–KAMMERER I. 1886., 328. nem város.

89. CSÁNKI II. 1894, 578., Somogy MVV, 464.

90. CSÁNKI II. 1894, 577., KANYAR 1967, 40., Somogy MVV, 463.

91. FÜGEDI 1981, 476. 99.

3. kép

Ugyancsak útmenti település, az 1082-ben még prédiom, majd 1229-ben villa Tur, Somogytur. (1. kép) A XV. századi Thur possessio, majd 1495-ben oppidum Tur az Árpád-korban a veszprémi és a fejérvári káptalan tulajdonában szerepelt. Később kisenemesi családok, majd a középnemes osztópáni Zöld család a birtokosa. A török korban a karádi náhiában levő Tur mindig faluként szerepel.⁹²

A fentiekhez hasonló – a Marcali, Tapsony, Mesztesy és Szenyér mezővárosok körzetében levő – Nagyszakácsi helyzete. (1. kép) Az 1394-ben még possessio Zakachy 1466-ban már oppidum. Az 1479–1480-ban possessio birtokosai a különböző kisenemesi családok, köztük a király szakácsainak a leszármazói.⁹³

A Kaposvár irányába tartó Köröshegy–Andocs–Igal útvonal egyik települése Andocs. (1. kép) Onduch 1321-ben a pannonhalmi főapátság birtoka. Csánkival és Kanyarral egyetértésben – esetleges ferences kapcsolatai, telepe, kisebb XV. századi kolostora ellenére – sem tartjuk mezővárosnak.⁹⁴

Bonyhához, Turhoz, Nagyszakácsihoz, Andocsához hasonlóan nem bizonyítható a somogyi Valkó mezővárosi volta. Az 1460-ban Marcali István, majd a keményfalvi Török család kezében levő birtok, possessio 1495-ben már a Báthoriaké. 1467-ben possessióként és oppidumként egyaránt említik. Csánki Tarnócza, Barcs és Babócsa vidékére helyezi.⁹⁵ (1. kép)

Az öt település közös jellemzői között az útmentség és az egyedüli település, vagyis, hogy nem tartozik hozzá más falu, a jellemző. Talán Tur és Valkó kivételével, nem rendelkeznek jelentősebb főúri, de még birtoképítő közép- és kisenemes, vagy egyházi tulajdonossal, akik esetleg mezővárossá fejleszthették volna őket a XV. században.

2. A nem mezővárosi birtokközpontok

Az említett öt, faluszerű településtől egy fontos és pozitív kritérium határolja el Szobot, Berzencét, Öreg(Lak)ot, vagyis, hogy a XIV–XV. században, de főleg a XV. században, egy több településből álló uradalom családi központjai. A központok tulajdonosai, így a Szobi, a Forster és a Laki Thuz család tagjai főrangúak, magnificik, egregiusok: bánok, ítélőmesterek, főispánok és országos tisztségviselők: ajtonállómesterek, kincstartók.⁹⁶

A Segesddel közvetlen határos és 1365 előtt a királynéi birtokhoz tartozó Szob falu (1. kép) a XIV. század végén szerveződött uradalmi központtá. 1390-től, de inkább 1400-tól lett hét birtokrészével Szob Zob-i

Bertalan mester, alországbíró, országbírói protonotárius birtokközpontja. Majd a Tapsonyi Anthimiek birtoképítő politikája révén a szobi birtokrészek Tapsonyhoz, majd a szenyéri uradalomhoz is kapcsolódtak. S csak több évtizedes per után szerezte vissza 1460 táján őket a jogban kiválóan jártas Szobi Mihály.⁹⁷

Lak, Öreglak a Bő nemzetség egyik középkori családi központjaként lesz a Laki Thuzok több birtokrészből álló uradalmi központjává. Az 1460-as évektől az 1480-as évek elejéig (1482–83-ig) az ún. szenyéri uradalom – a tapsonyi, a szobi részekkel – is hozzájuk tartozik. A somogyvári út ÉNy-i szakasza mellett elhelyezkedő birtokközpont is fejlődésnek indul. (1. kép) 1480–83-ra itt épül fel a laki várkastély.⁹⁸

A jelentős birtokok élén birtokközponttá fejlődő Szob, sem Lak nem vált mezővárosi piachellyé.⁹⁹

Ugyancsak így kell értékelnünk Berzencét, a Berzencei család jelentős birtokközpontját, amely 1377-ben is szerepel. A várral rendelkező uradalmi székhelyhez 1406-ban 34 település, falu tartozott. A Bélavár felől Csurgó, Zákány felé vezető út vámjáról is tudunk. (1. kép) A XV. század közepétől új nagybirtokos urai, a Szenterszébeti Forsterek a szenterszébeti birtokközpontjuk köré szervezik át a berzencei birtokokat. S valószínűleg ez a birtoképítő koncepció megállította, késleltette Berzence településének továbbfejlődését. A törökkorban, mint a berzencei náhié székhelyét, így 1571-ben városnak nevezik.¹⁰⁰

De éppen a birtokközpont jelleg, a váras hely miatt tartja Barcsot mezővárosnak Ruzsás Lajos.¹⁰¹ A XIV. század végéig a segesi királynéi uradalomhoz, majd a Marcali birtokokhoz tartozó Boorch 1389-ben possessio. 1460-ban már váras hely, Ruzsás szerint a Marcaliak, majd a Báthoriak birtokközpontja. S ilyen minőségében kiemelkedett az aprófalvas települések sorából és központtá, mezővárossá vált. (1. kép)

Barcs annak ellenére, hogy útmenti, kikötővel rendelkező település (portus Bölcső) volt, de igazi, több birtokból álló központtá sohasem vált. A Marcaliak és a Báthoriak Dráva menti déli birtokközpontja Babócsa, Bélavár és Kálmánca. (3. kép) A törökkorban sem szerepelt másként, mint a görögáli járás egyik faluja.

3. A vitatott mezővárosok

Mint azt már jeleztük, a szakirodalomban erősen vitatott Mesztesy mezővárossá válása. Csánki,

92. CSÁNKI II. 1894, 584., KANYAR 1967, 41., Somogy MVV, 463–464., FÜGEDI 1981, 467. 99.

93. CSÁNKI II. 1894, 579–580., KANYAR 1967, 40., FÜGEDI 1981, 476. 99.

94. CSÁNKI II. 1894, 586., KANYAR 1967, 40–41., Somogy MVV, 463.

95. CSÁNKI II. 1894, 584., KANYAR nem tartja annak (1967, 40–41.), FÜGEDI 1981, 467. 99.

96. BORSA 1978, 84–86., Uő., 1979, 59–150., MAGYAR K., SLÉ 14/1983/1–60.

97. BORSA 1978, 57–86., Uő., 1979, 59–150.

98. BORSA 1979, 116., 252., Thuz Miklós... ott épült várkastélyát említi.

99. Szob és részeinek idegen kézbe kerülése, más uradalmi központokhoz való tartozása is szempont lehetett. A laki uradalom 1463–1483-as fejlődése idején 3 mezővárossal, piachellyel: Szenyérrel, Tapsonnyal és Hetessel is rendelkezett.

100. CSÁNKI II. 1894, 592., Somogy MVV, 464.

101. RUZSÁS L., Barcs a feudalizmus korában. Barcs múltja és jelene Barcs 1979, 4–5.

Kanyar, de Bácskai is mezővárosnak véli.¹⁰² Az 1466-ban oppidumként említett Meztegnew a középnemesi sorú, Újlaki familiáris Mesztegnyei Szerecsen család birtokközpontja, majd később az ugyancsak birtoképítő Gordovai Fancs családé. Mesztegnyőt a XV. század közepétől Újlaki familiárisaként működő Szerecsenyek mezővárosaként tartja számon Kubinyi András is.¹⁰³ A somogyi XV. századi mezővárosi fejlődés, valamint a Marcali–Segesd útvonal között lépcsőzetesen meglévő mezővárosok: Marcali, tőle azonos távolságra Mesztegnyő, majd Szenyér, Segesd alapján mezővárosi voltát mi is elképzelhetőnek tartjuk. (3. kép)

Hasonló érvek miatt tartjuk XV. századi mezővárosnak Hedrehelyt is. Az 1339-ben ugyan még possessióként említett Hedruh 1443-ban már oppidum. Annak ellenére, hogy 1504-ig többnyire possessióként ismerik, a XV. században a Tamásiak, a Héderváriak, majd az Emekei Zopa, az Újlaki család birtokközpontja. Oppidumként való említések 9 falu, köztük két vámoshely: Hencse és Kadarkút tartozott hozzá. A század második felében ferences kolostorral, kéttornyú bazilikával, erődítéssel rendelkezett. A Nagyatád, a Kaposzserdahely és Szigetvár mezővárosokkal összeköttetést teremtő utak melletti (3. kép) XV. századi birtokközpont települését – Fügedi Erikkel szemben – mezővárosnak tartjuk.¹⁰⁴

S bár a két fontosabb, a somogyvári és a szili út találkozásánál, Kaposvártól kb. 10 km-re levő Hetes (3. kép) mezővárosi szerepét – Fügedi érvelése alapján – vitatni lehetne, mivel csupán egyszer, 1490-ben említik oppidumnak, ezt a szakirodalomban mégsem teszi senki.¹⁰⁵ Az 1491-ben possessióként szereplő település 1263-ban, 1270-ben villa Hethys. 1324-ben Gébich mester, majd 1435-ben a Hetesi család tulajdona. Ekkor – az 1332–37 között már plébániával rendelkező – településhez öt birtokrész tartozott. Néhány éves Gutti Ország-birtoklás után, 1460–1483 között került a laki Thuzok kezére. A laki uradalom – Hetessel együtt – 1490–91-ig Corvin Jánosé.

Az 1982-ben megjelent községi monográfia szerzője, Horváth Imre azt is feltételezi, hogy 1490-ben Corvin János révén kaphatott a possessio vásártartási jogot. S ezért említik a *cives et iobagiones oppidi Hethees-t*, majd Corvin János birtoklásának megszűnése után egyszerűen possessióként.¹⁰⁶

Tehát ezek alapján, úgy tűnik, hogy a laki urada-

lomhoz tartozó, az útcsoomópontnál már korábban kialakult Hetesi családi birtokközpontot a Laki Thuzok, majd Corvin János fejleszthette forgalmasabb vásárhellyé. Corvin János uradalmához – 1482–1491 között – tudomásunk szerint egyetlen mezőváros sem tartozott, a hetesi forgalmas útcsoomópont kivételével. Ezt bizonyítaná a Hetesen létrejövő nagyobb népesség-koncentráció. Hiszen meglepő módon 1573–74 között a koppányi náhieje falujaként szereplő Hetesnek Segesd mezővárosához hasonló, 76 háznyi népe volt. Ami nemcsak annyit jelentett, hogy közel félezer ember élt a településen, hanem, hogy Város-Marcali 33, Város-Körös 40, Koppány város 23, Város-Igal 30, Város-Karád 10, Város-Kéthel 13 háznyi népességével szemben Somogy egyik legnépesebb faluja volt. 5 Varga, 1 Szabó, 1 Molnár, 1 Méhös, 2 Szűcs, 1 Kudas (Kádas) 1 Bíró nevű ember utalt – a Dénes nevű kovács mellett – régen meglévő, s különböző mesterséget, ipart űzőkre.¹⁰⁷

A hetesi mezővárosi településkép kialakulása jól illeszkedik a somogyi főurak, középnemesek birtokközpont fejlesztő XV. századi politikájához. Így – éppen a Fügedi Erik által – a somogyi XV. századi mezővárosok sorából törölt szenyéri, tapsonyi, de atádi mezővárosi fejlődést, s az ott kialakult képet tartjuk az igen jellemző, XV. század második felére eső somogyi mezővárosi-formációnak. (3. kép)

4. Atád, Tapsony és Szenyér mezővárosi képe¹⁰⁸

Elsősorban Atád falu vagy mezőváros szerepének a kérdése volt sokat viatott. Hiszen, mint azt már említettük – 1382-ben a villa-nak, azaz falunak mondott Atádon civesek, vagyis polgárok, városlakók éltek. Ugyanakkor később, a XV. század folyamán is possessionnak és villának, s nem oppidumnak, mezővárosnak nevezték. Ennek ellenére 1475-ben Mátyás király Atádot földesurai egyedüli joghatósága alá helyezi és heti, valamint országos vásártartási joggal ruhazza fel, amelyek tulajdonképpen mezővárosi jogokat jelentettek. Ennek ellenére később is possessióként emlegetik.¹⁰⁹

Ekkortájt, 1462-ben kapott Igal is országos vásártartásra jogot. Jóllehet a régi villa-t 1448-ban oppidumként, 1462-ben lakóit cives de Igalként említették. Valószínű, hogy ez az országos vásártartási jog, vagyis az átmenő kereskedelem ideirányítása tette

102. CSÁNKI II. 1894, 579., KANYAR 1967, 40., BÁCASKAI 1965, 140.

103. KUBINYI 1973, 18.

104. CSÁNKI II. 1894, 577–578., KANYAR 1967, 40., KUBINYI 1973, 18., MAGYAR K., SMK 3/1979/161–185., FÜGEDI 1981, 476. 99.

105. CSÁNKI II. 1894, 578., KANYAR 1967, 40., FÜGEDI 1981, 77–78., 476. 99.

106. HORVÁTH I., Hetes község története Pécs 1981, 38.

107. VELICS–KAMMERER II. 1890, 467.

108. A mezővárosi szinthez még közelebb álló, de lefelé hanyatló tendenciát mutat a Kanizsai család kezében levő Zentpál, amelyet Fügedi is (1981, 476. 99–

100.) oppidumnak, illetőleg possessionnak vesz. 1355-ben még villa, majd 1390-ben possessio. 1410-ben civitas et possessio, de ugyanakkor oppidum seu civitasként is emlegetik. 1420, 1453-ban már csak possessio. (Csánki II. 1894, 583.) A törökkorban 1565–66-ban Segesd náhiében Szentpál faluként szerepel (Somogy MVV, 464.) Kanyar (1967, 40.) mezővárosnak tartja. A jelentősebb Zákány közelében levő települést a Kanizsaiak nem fejlesztik birtokközponttá. Bácskai (1965, 28.) 1512-ben 140 főnyi lakosáról tud.

109. CSÁNKI II. 1894, 576., JANKOVICH 1976, 13–14.

igazán mezővárossá lgalts is a XV. század második felében.¹¹⁰

Atád – XIV. század második felében emlegetett – cives lakói a nagy segesdi királynéi központtól, illetőleg oppidumtól, mezővárostól D-re, 6–10 km-re, a forgalmasnak mondható kereskedelmi útvonal mellett éltek. (3. kép) Az átmenő út forgalmasságára, fontosságára az is bizonyíték, hogy Zsigmond király az 1395-ben eladományozott vámszedési jogot egy év múlva visszavette.

Atád a forgalmas útvonalon D-re haladó kereskedelem révén fejlődhetett mezővárosias jellegű településsé, mivel itt érdemes volt a kézműveseknek megtelepedni. Hiszen – a Babócsa, a drávai rév hely felé haladó idegen kereskedőktől Atádon is vásárolhattak, illetőleg áruikat kínálhatták. (3. kép)

A mezővárosias jelleget erősíti, hogy a két Atádon már 1333–34-ben plébániaegyház is állt. Papja 25 garast adózott, vagyis a szomszédos Pácod, Baráti egyházánál majdnem 9-szer, Fülecsnél 10 garassal többet, míg Rinyaszentkirályinál 25-ször többet fizetett. 1399-ben ugyancsak szerepelt az atádi plébános. 1327-ben a veszprémi egyházhoz került – atádi származású – gyertyavivőről is tudunk. 1501-ben pedig – az egyetemet végzett, az artium baccalaureus-i fokozattal rendelkező – atádi Márton, a kalocsai plébánia canonicusa és cantora szerepel.¹¹¹

Atád Szent György plébániáját először 1402-ben említik úgy, hogy Barátiban, Ötvösben és Boda falván (Bodvicán) is filiája, illetőleg kápolnája volt. 1494-ben pedig újra tudunk az atádi plébánosról.

A három szomszédos faluban jelentősebb filiával rendelkező nagyobb plébániaegyház, valamint az innen elszármazó, egyetemet is végzett értelmiségi, papi réteg ugyancsak a mezővárosi jelleget erősíti. Kubinyi András kutatásai szerint is „nagyszámú, innen elszármazott papra maradt adat, és főleg a mezővárosi polgárfiak mentek papnak”.¹¹²

Ugyanakkor Fügedi Erik¹¹³ kétségbe vonja Atád mezővárosi jellegét azzal érvelve: „mert annak soha nem nevezik és nincs koldulórendi kolostora”.

Az utóbbira Atádon valóban csak a XVII. század végéről, a XVIII. század első feléből vannak adataink. Ezt a kritériumot azonban Atád esetében feleslegesnek érezhetjük, mivel a tőle 6–10 km-re É-ra levő Segesden már a XIII. század végéről tudunk a ferencesek Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt kolostoráról. Valamint a másik fontos útvonal mentén, tőle 20–25 km-re K-re levő Hedrehely mezővárosban a XV. század második felében megtelepedett a ferencrend. Végsősoron Atádtól 6–10 és 20–30 km-es körzetben két koldulórendi kolostor is állt a XIII–XVI. század közötti időben.¹¹⁴ (3. kép)

Abban igaza van Fügedinek, hogy mezővárosnak, vagyis oppidumnak valóban soha nem nevezték Atádot a középkorban. Bácskai Vera véleménye szerint viszont¹¹⁵ „helytelen lenne azonban csupán ilyen formai megfontolások miatt teljesen kirekeszteni ezeket a helységeket a mezővárosok köréből”. S éppen ezért szerepelteti könyvében, mint országos vásárral rendelkező oppidumot.¹¹⁶

A fontos mezővárosi jellemzők közül Atád középkori lakosságának számáról csak közvetve van adatunk. 1443-ban például a település 28 jobbágysességét, azaz telkét égették fel. Az itt szereplő telkek száma alapján 140–150 emberre tudunk következtetni. S mivel nem az egész villa, possessio felégetéséről, hanem számszerint 28-ról szólnak ezek az adatok, így nagyobb telek-, illetőleg lakosságszámra kell gondolnunk. (Különös, ha a zselléreknek az – összlakossághoz viszonyított – 1/3-nyi rétegét is figyelembe vesszük.) Akkor a XV. század első felében úgy 150–200 fő körüli lehetett az itteni lakosság.

Később Atádon – a török pusztítás után – 1534-ben, csak Pekry tulajdonában 56 porta, vagyis körülbelül 280–300 körüli lakosság szerepelt.¹¹⁷

Ha 1427-ben a kaposi mezőváros 400-as, vagy 1430-ban Bátmonostor 215-ös, valamint 1477-ben Szerdahely 100-as és 1512-ben Szentpál 140 fős, Szil (Somogyszil) 1518-ban számított 290-es lakosságszámát vesszük, akkor Atád 150, majd 280–300 fő körüli lakosságszáma – különösen Somogyban – megfelel egy mezővárosi lakosságszintnek.¹¹⁸

Hiszen a mezővárosok benépesítése egyaránt érdeke volt a polgároknak és a földesuraknak. Az oppidum virágzásától a földesúr az adó, a vám stb. jövedelmeinek az emelkedését várta. Ez a fejlődés azonban erősen függött a közlekedési- és útviszonyoktól, azok megváltozásától, valamint az igényes fogyasztók jelenlététől.

Az olyan települések fejlődtek, mint a segesdi királyi, királynéi központ, uradalmi székhely, ahol az udvar huzamos ideig tartózkodott, s ahova drága árucikkeikkel, luxusholmijukkal a külföldi kereskedők is eljöttek. (3. kép)

Segesd 1389-ig királynéi központ, rezidencia, majd a XV–XVI. században fontos Marcali és Báthori birtokközpont és főútvonalban fekvő vásárhely volt. Ugyanakkor a segesdi oppidum piacát a XV–XVI. században felkereső kereskedők Atádon érhették el, ugyancsak a Báthoriak főispáni rezidenciáját, Babócsa oppidumot.

Nem véletlen, hogy a Batthyanyak Atádon, a Marcaliak, a Báthoriak uradalmi között szervezték meg a vásáros-piaci központjukat, amely elsősorban a két nagyobb uradalom mezővárosait felkereső és

110. CSÁNKI II. 1894, 578.

111. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis II. Budapest 1899, 343. CDXXXIX., Uo. III. 30. XXXI., 35., 139., JANKOVICH 1976, 13–14.

112. KUBINYI 1972, 34.

113. FÜGEDI 1981, 77–78., 476. 99.

114. MAGYAR 1979, 161–185. ld. 104. j., Uő., Somogy 2/1980/66–75.

115. BÁCSKAI 1965, 21.

116. Uő., 140.

117. MAGYAR 1974, 7.

118. BÁCSKAI 1965, 24–26., 28. Jól értelmezte Laczkó András (Nagyatád 1971, 2.)

Atádon áthaladni kényszerülő – kereskedők révén jöhetett létre, illetőleg fejlődhetett. Valószínűleg – többek között – a Marcaliak atádi rév-, vámjogának ellensúlyozására szerezhették meg a Batthyanyak 1475-ben Atádnak az országos és a heti vásártartási jogot. S ettől kezdve az atádi Batthyany uradalom: a két Atád, Baráti, Ötvös, Szabás faluból álló központja Atád lett.

Hogy Atádon milyen kézműves, iparos réteg alakult ki a középkor folyamán, arról egyelőre még nem tudunk! Mindenesetre Igal mezővárosban a XV. században – a margitszigeti apácák mezővárosában, birtokközpontjában – a 46 név szerint felsorolt lakos között egy diákot, egy szabót, három kovácsot említenek. Segesden 1394-ben egy szüccsel is találkozunk, akinek a háza a piactéren volt. S nyilván Atádnak is megvolt az alapvető iparos rétege, mert a szomszédos Kutas, Kadarkút falunak 1389-ben már kovácsa is volt.¹¹⁹

Mint ez az országos adatokból kiderül, Igal, Szil, Szentpál mezővárosban 1390–1440 között 2, 9, illetőleg 4 iparág volt képviselve. Általában a magyarországi mezővárosokban 6–7 iparágat találunk. Ugyanakkor a mezővárosi iparos nem csupán a szűk helyi kereslet kielégítésére korlátozta a termelését, mivel vásárlóinak körét nem csupán a környező falvak lakossága alkotta. Vevői közé tartoztak – a termények nagy mennyiségét és választékát nyújtó – országos- és hetivásárokról mind messzebből érkező fogyasztók is.¹²⁰

Mátyás 1472. évi dekretumának 17. cikke szerint „Somogyban főképpen a bor eladásából éltek”. S ezt láttuk Köröshegy, Somogyvár mezőváros esetében is. A bornak az értékesítéséhez azonban nem volt elsősorban szükség az országos vásárookra.

A vásárok forgalmának erőszakos szabályozására jó példa, amikor 1347-ben a bátmonostori hétfői vásár megtartását Péter mester somogyi főispán – saját birtokának, vásártartásának, s így hasznának növelése érdekében – megakadályozta. Azzal, hogy minden olyan útvonalon, amelyen a kereskedők Budáról, Szegedről, Szerém Baranya megyéből a bátmonostori vásárra mehettek volna, megállította, kirabolta és arra kényszerítette őket, hogy az ő Dancs birtokán tartott vásárra menjenek.

Atád valószínűnek mondható mezővárosi szerepével kapcsolatban fontosak – a szakirodalomban szinte ismeretlen – szenyéri uradalmi központ szenyéri, tapsonyi mezővárosának adatai. Szenyér – az É-ről Segesd irányába vezető útvonalnál fekvő – Böhönye szomszédja és 20–30 km-re van Segesd–Nagyatád körzetétől. Tapsony pedig Szenyér ÉNy-i szomszéd-ságában, tőle alig 4–5 km-re fekszik. (3. kép)

Szenyérben előbb a Szenyéri család, majd 1412

után – a XV. század elején rövid ideig Atádon is birtokos – Tapsonyi Anthimi család mezővárosa létezett. Az 1331-ben villaként emlegetett település 1482-ben *oppidum Zenyr sub castello Zenyer* szerepel.¹²¹ A várkastély alatt fekvő mezőváros házai egészen az erődítmény alá, köré nyúltak és gyűlékony anyagból, talán fából épültek. Itt 1483-ból ugyancsak tudunk a mezőváros fogadójáról, s ami lényegesebb, már korábban, 1437-ben a (köz)fürdője is szerepelt. Ebben az említett időszakban zajlott le egy hatalmaskodás, amely során Tapsonyi János emberei, familiárisai és a környékből származó két deák, az iparosok: egy varga, egy szűcs, egy kerékgyártó, két falubíró és más jobbágyok megverték a szenyéri Mihály nevű kovácsot.¹²²

Ugyanakkor 1482–85-re Szenyér oppidum már a kiterjedt ún. szenyéri uradalomhoz tartozik. 1485-ben I. Mátyás király a Somogy megyében levő Zenyer várkastélyt minden mezővárosával, falujával, birtokával és jogaival, az esetleg bennük rejlő királyi jogokkal, a haszonélvezeteivel és tartozékaival említi.¹²³ Szenyér birtokközpontjához – saját mezővárosán kívül – több, köztük Tapsony mezőváros is tartozott.

S ha tovább vizsgáljuk az uradalmat, akkor kitűnik, hogy a Tapsonyi Anthimiek alakították ki, s szervezték nagy, mezővárosokkal rendelkező birtoktömbbé. Ugyanakkor kiderül az is, hogy a Szenyérrel Ny-ról közvetlenül szomszédos Tapsonyt, a Tapsonyi Anthimiek – 1334-ben már Thopsonként emlegetett – névadó központját, 1455 előtt ugyancsak mezővárosként említik. Tervszerű birtokközpont kiépítésére gondolhatunk, hiszen 1449-ben még a várkastély ún. helye, majd 1455-ben a várkastély (vár?) is szerepel, úgy, hogy 4 falu és több birtok is hozzátartozik.

1459-ben szerzi meg a család Mátyás királytól azt a jogot, hogy „bárhol fából vagy kőből bástyákkal, falakkal, árkokkal és más szükséges építményekkel... várkastélyt vagy erősséget építsenek”, amely jognak Tapsonyban is érvényt szereztek. Ugyanakkor a szomszédos Szenyérben is állt kúriájuk már 1445-ben. Mint ahogy egy másik birtokostársuknak 1475-ben Tapsonyban is szerepelt egy kúriája.¹²⁴

A Tapsonyi család a fontosabb kereskedelmi útmenti Szenyéri birtokközpontot teszi meg – a XV. század közepétől – a tapsonyi–szenyéri–szobi birtokokból álló hatalmas uradalmak központjává.¹²⁵ A Tapsonyiak nagyarányú somogyi birtokszerzését mutatja, hogy ekkor tartották a kezükben – az 1449-ben várral, civitással rendelkező, 33 településből álló Zigethi uradalmat. Hütlenségük után, 1463-ban veszítik el összes birtokaikat, amelyekből a szenyéri – összes tartozékaival – 1483-ig a laki Thuzok, majd az ő hű-

119. MÁLYUSZ 1953, 133–134., 138.

120. BÁCSKAI 1965, 34., 40.

121. CSÁNKI II. 1894, 583., BORSA 1979, 112. 242.

122. BORSA 1979, 116., 252., 78., 138.

123. BORSA 1979, 119. 250.

124. CSÁNKI II. 1894, 650., BORSA 1979, 86. 164–165., 87. 167., 92. 180., 96. 193., 98. 201., 104. 218.

125. BORSA 1979, 59–150.

lenségük után az olasz Perottus, s végül a Bakócz–Erdődy család kezébe jutott.¹²⁶

Nagyon lényeges ezután, hogy a mezővárosi rangot viselő Szenyér 1498-ban ura, Erdődi Bálint, Tamás egri püspök, királyi fő- és titkos kancellár unokaöccse révén, II. Ulászló királytól „a mezőváros javára, valamint népei és lakosai gyarapodására . . . engedélyt kapott . . . , hogy a mezővárosban a kereszt felmagasztalása (szept. 11.) és András ünnepén (nov. 30.), továbbá az azokat megelőző és követő napon szabad vásárt tarthassanak ugyanolyan előjogokkal, amilyeneket más szabad városok és mezővárosok élveznek, de az ilyenek sérelme nélkül. Egyszermind minden kereskedőt, külföldit, utazót, akik Szenyér (Zener) mezővárosba kívánnak áruikkal jönni, biztosítja szabad közlekedésükről.” Tulajdonképpen évi két országos vásár tartására kapott jogot Szenyér¹²⁷ – Igalhoz hasonlóan –, ahol a XV. századtól ugyan csak évente kétszer tartottak országos vásárt.

Nagyatádot ugyan nem említették a források oppidumként, de már Szenyér előtt negyedszázaddal megszerezték urai a mezővárosi rangot adó országos vásártartási jogot, privilégiumot.

A Batthyanyak uradalmának, mint minden fejlődőképes, gazdasági erővel rendelkező birtoknak szükségére volt a saját piacára, a távolsági kereskedőket vonzó vásárhelyére, ahol az uradalom terményeit könnyűszerrel értékesíthette. Lakói, valamint elsősorban éppen a birtokosok – az országos piac révén – gazdagodtak, gyarapodtak.

Atádon a Batthyanyak központjában udvarház vagy kúria – bár a források nem említik – állhatott. 1483-ban egy atádi vendégfogadóról (hospitio) tudunk.¹²⁸ Ezért épülhetett fel – a XV. század második felében – Ötvösben a Batthyanyak vadászkastélya. De az ő tulajdonukban lehetett a szabási vár is. Ezeket az erődítményeket, kastélyszerű építményeket a XVI. század elején és első felében a Báthoriak, a Pekryek és Török Bálinték szerezték meg és 1548-ig a kezükben is tartották.¹²⁹

Vagyis ezeknek az adatoknak a révén tudjuk valószínűsíteni, hogy Atád – a XV. század második felében – földesurai révén ért el a mezővárosi fejlődés bizonyos állomására. Az elért fejlődéshez az alapot a jelentős kereskedelmi út, révhely, a fejlett, plébániaegyházzal rendelkező népes települései, mint Kis- és Nagy-Atád biztosították.

A közeli déli nemzetközi (tranzit)útvonal állomáshelyéről, Csurgóról még azt is tudjuk, hogy 1449-ben vasárnap tartotta vásárát. Míg a megyei vásárok hétfőn voltak. Nagyatád esetében – a kevés forrásadat

ellenére is – kideríthettük, hogy a Marcali–Báthori, a Gordovai Fánccsy, a Berzencei–Lórántfy, a szenterzsébeti Forster és familiárisaik nagyobb birtokai közé ékelődött Batthyany birtokok a két Atád, Baráti, Ötvös, Szabás falvak – a XV. század második felében egy fejlődőképes, fontosabb mezővárosi települést, birtokközpontot alakítottak ki (Nagy)Atádon.¹³⁰ (3. kép)

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban sikerült meghatározniunk hat korai, Árpád-kori – a XVI. században plébániával rendelkező vásárhelyet. Ezekre általában jellemző volt, hogy a fontosabb utak, átkelőhelyek közelében települtek. (1. kép) Így például Péntekhely a dél-balatoni Látvány melletti hadiútnál, Kedhely a Marcaliba vezető útnál, Szerdahely (Kaposzderdahely) a Kaposvár DK-i részén levő útcsomópontnál, míg Csütörtök-hely és a másik Szerdahely a (Nagy)Atádtól D-re vezető Rinya menti út mellett jött létre. (1. kép)

Ugyancsak Árpád-kori vásárhely volt a somogyi Mernye, ahol IV. László a veszprémi püspöknek vám-felállítási jogot adott. Ezt a települést még a XV. század végén is Vásáros-Mernyeként emlegetik a források. Bár – az 1490-ben országos vásártartási joggal rendelkező – Bonnya faluhoz hasonlóan sohasem fejlődött mezővárosi szintre. (1. kép)

Az Árpád-kori piachelyek közül – bár később bizonyos fejlődési szintre eljut – várral rendelkező possessio marad Kéthely, Kedhely. Közülük egyedül Kaposzderdahely fejlődik tovább a XIV–XV. században a Dersfi család mezővárosává. (3. kép)

Ezek mellett Somogynak az Árpád-korban két útcsomópontban létesült királyi és királynéi városa, majd mezővárosa volt, Somogyvár és Segesd. Somogyvár város a XI. században – a királyi kegyúri jog megtartása mellett – a XV. század elejéig egyházi (apát) birtokos földesurasága alá került. A XIV. század végén már komolyabb mezővárosi jogi szervezettel, saját tanáccsal és bizonyos mezőgazdasági szabadsággal rendelkezett. A XV. század elejétől Marcali, majd Báthori kezébe került mezőváros bor- és szőlőkereskedelme – a XVI. század elején a kereskedelmi utak délebbre tolódása miatt is – lehanyagolt, elsovadt. (2–3. kép)

Segesd uradalmi birtokközpontja az Árpád-kortól civitással, majd királynéi mezővárossal, s így fejlődésnek induló mezővárosi szervezettel, immunitással rendelkezett. A XV. század elejétől – Somogyvárhoz hasonlóan főúri, Marcali – Báthori kézbe került. S

126. BORSA 1979, 111. 239–261. Perotus beiktatása 1485-ben történt (120. 262.), 1489-ben adja el Zob nevű birtokát Perotusnak Szobi Mihály (126. 278.), 1497-ben Perotus továbbadja a nagy uradalmat a Bakócz–Erdődy családnak (130. 289).

127. BORSA 1979, 130. 290. A vásárlást követő évben szerzik meg az új tulajdonosok ezt a rendkívül fontos kiváltságot.

128. BORSA 1979, 115. 249.

129. MAGYAR 1974, 6–8.

130. Hiszen Atád, Baráti, Szabás és Ötvös egyszerre szakadt ki a szomszédos segesdi uradalomból. A birtokközponttá válás legjobb feltételeit itt találták meg a Batthyanyak.

mint jelentős világi uradalmi birtokközpont mezővárosa szerepelt a XV–XVI. században, majd török járási székhely városaként a hódoltságon át 1690-ig. (3. kép)

Segesd mezővárosi jogát, az immunitást kapta meg 1405-ben az oppidum seu villa-ként ismert Csurgó. A Kanizsa, Ausztria, Velence felé vezető útvonal vámoshelye előbb a jeruzsálemi Szt. János lovagrend, majd a vránai perjelség birtokközpontja. (3. kép)

Királyi birtokból, a possessio regalis-ból lesz a magánföldesúri kézbe kerülő Chehy, Kálmánca 1395-re oppidum. A Marcali–Báthori család négy településből álló uradalmának – várnélküli központjából – a XVI. századra a Szigetvár–Csurgó–Zákány tranzitút legjelentősebb kereskedővárosa alakul ki. (3. kép)

A Dél-Balaton fontos révhelyénél, Szántód közelében, Köröshegyen alakult ki 1396-ban a hadút melletti fejrőkővári uradalom mezővárosa. A királynéi birtoklás egy évtizede (1386–1396), majd a Marcali–Báthori birtoklás alakítja a XV–XVI. században uradalmi mezővárosi piachellyé. (3. kép)

A Dráva–Rinya D-i találkozáspontjánál levő útcsoportban alakult ki a Tibold nemzetség – rév és vámoshellyel rendelkező – predium principálisában 1434-re Babócsa mezőváros. A hozzá tartozó közel 10 birtokkal ez a XV–XVI. században a Marcali–Báthori család legfontosabb dél-somogyi – várral rendelkező – birtokközpontja. S mint ilyen – Kálmáncaéhoz hasonlóan – a XVI. század első felében a déli marhahajtó tranzitút fontos állomása. (3. kép)

A Tibold nemzetség lábodi uradalmának központjából jön létre 1416-ra Lábod oppidum. Ebben az időben egy kisebb Marcali–Báthori uradalom birtokközpontja, vásároshelye. S a Nagyatád felé DK-ről vezető út egyik XV–XVI. századi állomása volt. (3. kép)

A kedhelyi (kéthelyi) Árpád-kori piachelytől D-re 10–15 km-re formálódott ki a Marcaliak útmenti család birtokközpontja Marcali. (3. kép) Az 1448-ban már oppidum 1494-re a Báthoriak – várral rendelkező – birtokközpontja. Ekkor tudunk a mezőváros jogi szervezetéről: bírójáról, esküdtjeiről, valamint polgáraitól, hospesairól és iskolamesteréről. Tehát Marcalinak – a XIV. századi Somogyvárhoz hasonló – fejlett mezővárosi szervezete volt.

Korábbi, vagyis XIV. század végi, a Dráva menti tranzitút – révvel, kikötővel és vásárvámmal rendelkező – Zákány mezővárosa. (3. kép) Az 1378-ban civitas-ként szereplő település mellett már 1325-ben castrum állt. 1444-től oppidumként a Zákányi–Dombai, majd a Marcali–Báthori, Szerdahelyi család – több birtokrészből, faluból álló – birtokközpontja. Majd a XVI. század első felében 1566-ig az ún. marhahajtó út fontos állomása. Mint ahogy Ziget (Szigetvár), a Pécs felől vezető D-i tranzitút első állomása. 1449-ben a Tapsonyi Anthimiek – várral és

vámmal rendelkező civitasa, majd oppiduma. (3. kép) A 33 településből álló uradalmi központ mezővárosi lakóira vonatkozó mezővárosi jogszabályokat 1463-ban adja ki írásban Garai László özvegye.

A Szigetvár környéki fontos vámoshely, 11 településből, faluból álló uradalmi központjából, Patából fejlődik ki 1448, 1470-re egy jellegzetes somogyi oppidum. (3. kép)

A főképpen főúri vagy köznépnemesi uradalmi birtokközpontok XIV–XV. századi mezővárosai mellett Somogyban néhány XV. századi egyházi birtokközpont is mezővárossá vált. Így – Csurgón kívül – Igal, amely 1448-tól Margit-szigeti apácák, fejlett, két országos vásárral rendelkező mezővárosa. Valamint Komár 1449-ben az óbudai káptalan oppiduma, valamint a fejrőkővári káptalan birtokából a XV. század közepére mezővárossá fejlődő Bélavár. (3. kép)

A XIV–XV. századi 11, főképpen főúri birtokközpont mezővárosa mellett négy egyházi birtokközpont mezővárosát követhettük. Ezek mellé soroltuk – Bonnya, Tur, Szakácsi, Andocs, Valkó, valamint a birtokközpontok: Szob, Lak, Berzence, Barcs kizárásával – Szentpált és Mesztegnyőt, Hedrehelyt, Hestet. S végül a somogyi XV. századi mezővárosi fejlődés jellegzetes formációit: Atádot, Tapsonyt és Szenyért. Ezzel – Szil beszámításával – 23 mezővárost kaptunk a XV. századi Somogyból. (3. kép) Ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy a mezővárosi hálózat egyenletesen sűrűn helyezkedik el, s egymástól arányos távolságban a Marcali–Mesztegnyő–Tapsony–Szenyér–Segesd, majd Ny-felé tart Csurgó–Zákány vonalában. Ez a láncolat Segesdtől DK-re (Nagy) Atád–Lábod–Kálmánca–Sziget vonalában is arányosan, de talán már egymástól nagyobb távolságban figyelhető meg. A Kálmánca–Babócsa–Bélavár–Csurgó vonal egy-egy távolsága is arányosnak mondható. A Szigetvárból vezető út nagyobb távolságban érhető el Hedrehely, majd a még távolabbi Kaposszerdahely. Az utóbbtól nagyjából 30–30 km-re É-ra található Hetes és Somogyvár. (3. kép)

A Balaton-part hosszú szakaszán csupán Köröshegyet találjuk, amelyhez D-felé a legközelebbi mezőváros, a 30 km-re levő Igal. (3. kép)

Úgy tűnik tehát, hogy Somogy XV. századi mezővárosrendszere Ny-ra, a borostyánkő útra, s a régi Zalavár felől futó római–középkori útvonalra koncentrálódott. S azt, hogy ez miért éppen így alakult a további kutatások hivatottak kideríteni. Itt – Segesdre épülve – 14 mezőváros teremthetett, egymáshoz 30 km-nél közelebb levő mezőváros szomszédjával kapcsolatot. A mezővárosok között 5 esetben közvetlen szomszédvárosi kapcsolat, azonos körzet található meg. Így Tapsony–Szenyér, Zákány–Szentpál, Segesd–Nagyatád, Szigetvár–Pata, valamint Igal–Somogyzil esetében. Ezeknél, mivel zömében mindegyik más-más tulajdonban levő nagyobb birtokközpont mezővárosa, a fennmaradáshoz, a működéshez

szükséges arány a XV. században nagyjából megmarad.¹³¹ (3. kép)

Somogy mezővárosi fejlődése szempontjából rendkívül fontosnak érezzük az 1498-as szenyéri privilégiumot, amelyben az szerepel, hogy ott (tehát a mezővárosban!) ugyanolyan előjogokkal szabad vásárt tarthatnak, mint a szabad városok és mezővárosok élveznek. S az a kitétel, hogy egyszersmind minden kereskedőt, külföldit és utazót, akik ide kívánnak jönni áruikkal biztosítják a szabad közlekedéséről. Arra, hogy ezek a kereskedők, árusok valóban el is jöttek Somogyba, az előkerült régészeti leletek adják a bizonyítékokat. Így például a dél-balatoni régióhoz tartozó, Balatonszárszótól D-re 10 km-re levő Kötcsé-Pócán előkerült, fejlett technikával, magyar fazekas által készített tálka pecsételésének motívuma a nyugat-dunántúli, a szombathelyi poharak mintájával rokon. Mázás változatai ennek a budai kápolna melletti udvar rétegéből kerültek elő. Megoldásuk általában – a budai fazekasság által – a XV. század második felében készített fehér és sárga mázazású példányokéval rokon.¹³² S az ottani megoldások, áruk – a kereskedelem révén – kerülhettek ide.

A középkorban – eddig főképpen a Duna mellől, a víziúton érkező – bécsi, linzi kerámia-kereskedelem újabb, távolabbi, somogyi útvonalát követhették a

Köröshegy mezőváros környékén, Szántódon, Nagycsepelyen, valamint Karádon és végül Somogyvár és Segesd mezővárosban előkerült darabok alapján. Meghatározhattuk XIV–XV. századi érkezési útvonalukat, amely a Buda–Székesfehérvár irányából – Köröshegyen továbbvezető – somogyvári hadi – és kereskedelmi út, illetőleg Nagycsepely–Karád leágazása lehetett. De erősen valószínű a Győr–Szántód rév–(Köröshegy)–Nagycsepely–Karád–Somogyvár útvonal is.¹³³

Végsősoron ezeken az utakon idejutó XIV–XV. századi külföldi, valamint az ugyancsak a távolsági kereskedők révén árusításra került magyar, nyugat-dunántúli, Szombathely-környéki pecsételt, drága kerámiák, a díszes serlegek, kupák több lényeges dolgot bizonyítanak a somogyi mezővárosi fejlődéssel kapcsolatban. Egyrészt a Szántód–Zamárdi (Köröshegy)–Kötcsé–Nagycsepely–Karád–Somogyvár, Segesd, de általában a Dél-Balaton és Somogy vidéki falvainak, mezővárosainak tehetősebb jobbágyságra, parasztpolgáira, azok fejlettebb ízlésére, igényére utalnak. Másrészt arra, hogy ennek a vidéknek a lakói is intenzíven, ha közvetve is, bekapcsolódtak a XIV–XV. századi országos, távolsági, s így az ausztriai bécsi, linzi kereskedelembe.¹³⁴ (3. kép)

MAGYAR KÁLMÁN

131. Segesd a Marcali–Báthori birtokközpont a mellette levő Atád Batthyány birtokközponttal, Sziget az enyingi Török-család uradalmi központja a környéken levő Marcali–Báthori birtokközponttal. Az alnádori tisztségbe kerülő Tapsonyiak könnyen szerzik meg a kisbirtokos Szenyéri család szomszédos szenyéri birtokát. S így alakul ki a közös tapsonyi–szenyéri, majd szobi uradalom Szenyér birtokközponttal. A XV. században Marcali–Báthori uradalmi központ Zákány elnyomja a Kanizsai család (nem birtokközpont) Szentpál oppidumát. (A Kanizsaiak nem is fejlesztik Szentpált.) A fenti aránypár persze, csak a XV. század közepétől megközelítőleg a századvégig áll fenn; egyes esetekben 1526-ig.

132. MAGYAR 1983, 137–159.

133. Uo.

134. Az 1983 nyarán a segesdi civitas, illetőleg oppidum

területén folytatott ásataásainkon is nagy számban előkerült osztrák kerámia.

A XV. században meglévő 23 mezővárosból 10 a Marcali–Báthori családé. A század közepén jut a Tapsonyi Anthimieknek 3: Sziget, Tapsony és Szenyér. 1463–1482 között lehetett a Laki Thuz család kezében – Hetessel együtt ugyancsak három. A többiek, az enyingi Török család egy (Sziget), Tamásiak, Héderváriak, Ujlaki szintén egy (Hedrehely), Nagyatád a Batthyányaknak, Szentpál a Kanizsai családnak, Szerdahely a Szerdahelyi–Dersfi családnak, s Mesztegnyő a Szercecsenek birtokában volt. Csurgó, Igal, Komár a vránai perjelség, a Nyulak szigeti apácák, az óbudai káptalan mezővárosa. A 23-ból 4 vagy 5 volt szóló település, vagyis nem volt uradalmi birtokközpont (Hetes, Szentpál, Szerdahely, Szil, Mesztegnyő (?), s talán Somogyvár).

KÁLMÁN MAGYAR: SUR L'HISTOIRE DU DÉVELOPPEMENT DES BOURGS DE SOMOGY AUX XIVe-XVe SIÈCLES

Dans notre étude nous avons réussi à définir six places de marché de l'époque arpadienne prématinée, ayant des paroisses, sous les noms de type „jour du marché hebdomadaire + lieu”: Kédhely (Kéthely) (Place du Marché de Mardi), trois Szerdahely (– de Mercredi), Csütörtökhely (– de Jeudi), Péntekhely (– de Vendredi). Il était en général caractéristique qu'elles se sont installées à côté des chemins et passages principaux. De cette façon p. e. Péntekhely s'est établi à côté de la route stratégique près de Látrány du Balaton du Sud, Kédhely sur la route vers Marcali, Szerdahely (Kaposzzerdahely) près du noeud de routes à Kaposvár du Sud-Est, alors que Csütörtökhely et l'autre Szerdahely sur la route vers le Sud de (Nagy) Atád le long de la Rinya.

Merenye de Somogy était aussi une place de marché arpadienne où Ladislas IV a concédé le droit des douanes à l'évêque de Veszprém. Cette colonie a été mentionnée par des sources encore à la fin du XVe siècle sous le nom de Vásáros-Merenye (– de Marché), bien qu'elle, pareillement au village de Bonnya qui avait le droit de la foire générale, ne se soit jamais développée au niveau de bourg.

Parmi les places de marché arpadiennes Kédhely (Kéthely) reste une possession avec un château, bien qu'elle atteigne plus tard un certain niveau de développement. Parmi elle Kaposzzerdahely est la seule qui se développe en bourg de la famille Dersfi aux XIVe-XVe siècles.

En outre de celles-ci, à l'époque arpadienne Somogy avait deux villes royales, l'une du roi et l'autre de la reine, installées aux noeuds de routes, qui sont devenues plus tard des bourgs, Somogyvár et Segesd. Sans préjudice du droit de patronage royal, la ville de Somogyvár a passé dans le domaine du possesseur d'un bénéfice d'Église (abbatial) au XIe siècle et cet état est resté jusqu'au début du XVe siècle. À la fin du XIVe siècle elle avait déjà une administration juridique considérable, son propre conseil et une certaine liberté de bourg. À partir du début du XVe siècle le commerce de vin et de raisin du bourg, tombé dans les mains des Marcali, plus tard des Báthori, a décliné, dépéri, aussi à cause du décalage des routes commerciales vers le Sud au début du XVIe siècle.

À partir de l'époque arpadienne, le centre dominial de Segesd a disposé d'une cité (civitas), puis d'un bourg de la reine, de cette façon d'une administration de bourg en développement, de l'immunité. Du début du XVe siècle, pareillement à Somogyvár, il a passé dans le domaine seigneurial des Marcali-Báthori. Aux XVe-XVIe siècles, il a fait fonction du bourg du centre d'un domaine laïque considérable, puis celle du chef-lieu cantonal turc sous la domination turque jusqu'en 1690.

Le droit de bourg l'immunité de Segesd ont été

cédés à Csurgó, connu comme „oppidum seu villa”, au centre dominial de l'ordre Saint-Jean de Jerusalem, puis du priorat de Vrana. De même, dans des domaines d'Église se sont développés en bourgs au XVe siècle Igal, Bélavár et Komár, les bourgs des religieuses de l'Île des Lièvres, des chapitres de Fejérvár et d'Óbuda. Dans notre étude, d'abord nous avons défini les bourgs de 11 centres dominiaux surtout seigneuriaux: aux XIVe-XVe siècles: Kálmánca, Lábod, Babócsa, Köröshegy, Marcali, Zákány, Szigetvár, Pata, Kaposzzerdahely, Segesd, Somogyvár, ensuite nous avons rangé parmi eux – sauf Bonnya, Tur, Szakácsi, Andocs, Valkó et les centres dominiaux Szob, Lak, Berzence, Barcs – Szentpál, Mesz-tegnyő, Hedrehely, Hetes, et enfin les formations caractéristiques du développement de bourg de Somogy au XVe siècle: Atád, Tapsony, Hetes. De cette façon, y compris Szil, nous avons reçu 23 bourgs de Somogy au XVe siècle.

Les 23 bourgs qui existent au XVe siècle, sauf les trois domaines d'Église (Csurgó, Igal, Komár) et Szil, appartiennent aux familles seigneuriales, dont 10 aux Marcali-Báthori, y compris l'ancien domaine d'Église Bélavár. Trois de ceux-ci – Sziget, Tapsony, Szenyér – a passé dans le domaine des Anthimi de Tapsony au milieu du siècle, trois autres, y compris Hetes, étaient en 1463-82 dans les mains des Thuz de Lak. En ce qui concerne les autres, Sziget était aux Török de Enying, Hedrehely aux Tamási, Héder-vári, Újlaki, Nagyatád aux Batthyány, Szentpál aux Kanizsai, Szerdahely aux Szerdahelyi-Dersfi, Mesz-tegnyő aux Szerecsen. Il n'y avait que 4 ou 5 des 23 qui étaient „seuls”, c'est-à-dire n'étaient pas des centres dominiaux (Hetes, Szentpál, Szerdahely, Szil, Mesz-tegnyő (?)) et peut-être Somogyvár.

En même temps on peut observer que le réseau des bourgs se place d'une densité uniforme, les bourgs des distances proportionnelles l'un de l'autre sur la ligne Marcali-Mesz-tegnyő-Tapsony-Szenyér-Segesd- (puis vers l'Ouest)-Csurgó-Zákány. On peut observer aussi cette chaîne proportionnelle au Sud-Est de Segesd sur la ligne (Nagy)Atád-Lábod-Kálmánca-Sziget, mais d'une plus grande distance. Les distances de la ligne Kálmánca-Babócsa-Bélavár-Csurgó aussi peuvent être considérées proportionnelles. La distance entre Szigetvár et Hedrehely est plus grande, celle entre Hedrehely et Kaposzzerdahely encore plus grande. Hetes et Somogyvár se trouvent environ à 30-30 km au Nord du dernier. Köröshegy est le seul bourg le long du Balaton d'où le plus proche bourg, Igal se trouve à 30 km.

Alors le système de bourgs de Somogy au XVe siècle semble se concentrer sur l'Ouest, sur la route de l'ambre et les anciennes routes romains-médiévales du côté de Zalavár. Ici, 14 bourgs basés sur Segesd ont établi des connexions avec leur bourg voisin

plus proche de 30 km. La connexion de voisinage directe entre les bourgs peut se trouver dans cinq cas, le même district, de cette façon dans les cas de Tapsony–Szenyér, Zákány–Szentpál, Segesd–Nagyatád, Szigetvár–Pata, Igal–Somogyszil.

Du point de vue du développement des bourgs de Somogy, nous considérons important le privilège de Szenyér de 1498 où il figure que là-bas (c'est-à-dire dans le bourg) la foire libre peut être tenue avec les mêmes privilèges que les villes franches et les bourgs ont. Dans le privilège figure le renvoi de l'assurance de la communication libre de tous les marchands, étrangers et voyageurs qui veulent y venir avec leurs marchandises. Les trouvailles archéologiques découvertes à Somogy donne la preuve de ce que ces marchands y sont venus en effet. P. e. le motif du scellement du petit plat, fait par un potier hongrois d'une technique développée, découvert à Kötcsé–Póca, à 10 km de Balatonszárszó, dans la région du Balaton du Sud, est analogue aux motifs des verres de Szombathely, de la Transdanubie de l'Ouest. Leurs variations vernissées ont été découvertes dans la couche de la cour près de la chapelle de Buda. Leur facture est en général analogue à celle des pièces au vernis blanc et jaune, faites par la poterie de Buda à la deuxième moitié du XVe siècle. C'est-à-dire les marchandises fabriquées par la poterie hongroise y sont arrivées par le commerce.

En même temps on peut suivre le chemin plus nouveau, plus éloigné du commerce de céramique

de Vienne et de Linz, ayant employé jusqu'à ce temps-là surtout la voie fluviale du Danube, au moyen âge à Somogy d'après les pièces découvertes aux environs du bourg Köröshegy, à Szántód et à Nagycsepely et à Karád, puis dans le bourg de Somogyvár. Nous avons pu définir leur chemin d'arrivée aux XIV–XV. siècles qui pouvait être la route stratégique et commerciale de Buda–Székesfehérvár à travers Köröshegy à Somogyvár ou son branchement de Nagycsepely–Karád. Mais la route Győr–Szántódrév (Köröshegy)–Nagycsepely–Karád–Somogyvár a aussi une certaine probabilité.

En conclusion, les produits céramiques précieux scellés, les gobelets et hanaps décorés, étrangers et hongrois (de la Transdanubie de l'Ouest, des environs de Szombathely) arrivés sur ces routes et vendus par les marchands forains aux XIVe–XVe siècles, prouvent beaucoup de faits importants à l'égard du développement urbain médiéval de Somogy. Ils allèguent les serfs aisés, les paysans-roturiers, leurs goût et exigence plus développés surtout à Szántód, Zamárdi (Köröshegy), Kötcsé, Nagycsepely, Karád, Somogyvár et Segesd, mais aussi dans les bourgs et les villages de la région du Balaton du Sud et de Somogy. D'Autre part ce que les habitants de cette région se sont insérés intensivement, quoique indirectement, dans le commerce national et international, notamment autrichien, viennois et de Linz aux XIVe–XVe siècles.

Кальман Мадьяр: ОЧЕРК ПО ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ МЕСТЕЧЕК КОМИТАТА ШОМОДЬ В XIV—XV ВВ.

В нашем исследовании удалось определить шесть ранних, относящихся к эпохе Арпадов ярмарочных мест, располагавших в XIV веке церковным приходом, с названием типа день недели+хей (место): Кедхей (Кетхей) — от «кедд» (вторник), три Сердахей — от «серда» (среда), Чютертекхей — от «чютёртёк» (четверг) и Пентекхей — от «пентек» (пятница). Для них, как правило, было характерно то, что они строились вблизи более важных дорог и переправ. Так, Пентекхей возник у военной дороги рядом с Латранем на южном берегу Балатона, Кедхей — у дороги, ведущей в Марцали, Сердахей (Капошсердахей) — у пересечения дорог в юго-восточной части Капошвара, а Чютертекхей и второй Сердахей — у дороги вдоль Риньи, ведущей на юг от (Надь)Атада.

Ярмарочным местом в эпоху Арпадов был и Меренье (комитат Шомодь), где Ласло IV дал веспремскому епископу право на сбор пошлины (мыты). Это поселение упоминается и в источниках конца XV века как Вашарош-Меренье, хотя оно так и не развилось до уровня местечка, подобного деревне Бонья, которая в 1490 году располагала правом проведения ярмарок общевенгерского масштаба.

Из рыночных мест эпохи Арпадов Кетхей (Кедхей), хотя он впоследствии и достигнет определенного уровня развития, остается имением (possessio), располагаю-

щим крепостью. Из них только Капошсердахей продолжает развиваться в XIV—XV вв. в сельских город, принадлежащий семье Дершфи.

Наряду с ними Шомодьвар и Шегешд, возникшие в комитате Шомодь в эпоху Арпадов у двух дорожных узлов как города короля и королевы, впоследствии стали местечками. Город Шомодьвар при сохранении за собой права на королевское покровительство, которым он пользовался с XI века, до начала XV столетия находился в церковном (аббатском) феодальном владении. В конце XIV века он располагал уже довольно серьезной местечковой правовой организацией, собственным советом и определенными свободами, присущими этому типу поселений. В начале XVI века торговля вином и виноградом в этом местечке, с начала XV века оказавшемся в руках рода Марцали, а затем Батори, в частности, вследствие сдвига торговых путей на юг стала замирать и постепенно прекратилась.

Сегешд — центр поместного имения, начиная с эпохи Арпадов, обладал гражданским статусом, затем стал местечком королевы и располагал организацией и иммунитетом развивающегося сельского города. С начала XV века, подобно Шомодьвару, попал во владение магнатов Марцали и Батори. В качестве значительного крупного сельского населенного пункта местечка-центра светского помещичьего имения фигурировал в XV—

X I вв., а затем как административный центр турецкого уезда (санджака) на протяжении всего период турецкого господства вплоть до 1690 года.

Подобно Шегешду, статус местечка и иммунитет получил в 1405 году Чурго, известный как *oppidum seu villa*, который сначала был центром имения иерусалимского ордена Святого Иоанна, а затем — вранайского приората. Точно так же в рамках церковного владения в XV веке превратились в местечки Игал, Белавар и Комар, принадлежавшие монахиням острова Ньюлак, фейерварскому и обудайскому капитулам. В своей работе мы сначала определили 11 местечек — главным образом центров магнатских поместий: Кальманча, Лабод, Бабоча, Кёрёшхедь, Марцали, Закань, Сигетвар, Пата, Капошсердахей, Сегешд и Шомодьвар. Затем мы причислили к ним Сентпал и Местегньо, Хедрехей и Хетеш, исключив Бонья, Тур, Сакачи, Андоч, Валко и центры имений: Соб, Лак, Берзенце, Барч, и, наконец, добавили характерные формации местечкового развития Шомодя в XV веке: Атад, Тапшонь и Сеньер. Вместе с ними, включая Сил, мы получили 23 крупных сельскохозяйственных поселения (местечка) комитата Шомодь XV века.

Из 23 местечек, существовавших в XV веке, если не считать три церковных имения и Сил, 10 принадлежали роду Марцали—Батори. В середине столетия три местечка попадают в руки Тапшоньи Анtimi: Сигет, Тапшонь и Сеньер. В 1463—1482 гг. три местечка — вместе с Хетешем — находились, по всей вероятности, во владении семьи Лаки Туз. Остальные тоже находились в частном владении: одно (Сигет) принадлежало зньингской семье Тёрёк, одно (Хедрехей) — семьям Тамаша, Хедервари, Уйлаки, местечко Надьатад — роду Батъяни, Сентпал — семье Канижаи, Сердахей — семьям Сердахейи—Дершфи, а Местегньо — роду Серенче. 4 или 5 местечек из названных 23 были «соляными» поселениями, то есть не были центрами феодальных поместий (Хетеш, Сентпал, Сердахей, Сил, Местегньо (?) и, возможно, Шомодьвар).

Вместе с тем мы наблюдали интересную закономерность: плотность сети сельских поселений (местечек) была равномерной, они располагались примерно на одинаковом расстоянии друг от друга по линии Марцали—Местегньо—Тапшонь—Сеньер—Сегешд и затем в западном направлении по линии Чурго—Закань. Эта цепь пропорциональна и по линии (Надь)Атад—Лабод—Кальманча—Сигет к югу от Сегешда, хотя расстояния между отдельными пунктами здесь, пожалуй, больше. Примерно одинаково удалены друг от друга и местечки по линии Калманча—Бабоча—Белавар—Чурго. Более далекий путь ведет от Сигетвара в Хедрехей, а еще более дальний в Капошсердахей. Примерно в 30 км к северу от последнего расположены Хетеш и Шомодьвар. На большом протяжении побережья озера Балатон мы встретим только Кёрёшхедь, ближайшее местечко к югу от которой — Игал, расположенный в 30 км.

Таким образом, мы видим, что система местечек комитата Шомодь в XV веке концентрировалась в сторону запада, вдоль Янтарного пути и старинного, идущего от Залавара, римского и средневекового пути. Здесь, опираясь на Сегешд, 14 местечек могли установить связи с соседними сельскохозяйственными поселениями, рас-

положенными не более чем в 30 км друг от друга. Среди местечек в пяти случаях можно обранужить непосредственные соседские связи, благодаря которым они образовывали единый округ. Таковыми были Тапшонь—Сеньер, Закань—Сентпал, Сегешд—Надьатад, Сигетвар—Пата и Игал—Шомодьсил.

С точки зрения развития местечек комитата Шомодь мы считаем исключительно важной привилегию, данную Сеньеру в привилегию от 1498 года, которая предусматривала возможность проведения там (то есть в местечке!) свободных ярмарок с такими же льготами (привилегиями), какими пользовались свободные города и местечки. Она включала также пункт, гласящий, что отныне здесь каждому торговцу, иностранному и приезжему, желающему привезти сюда свой товар, будет обеспечен свободный проезд. А то, что эти торговцы, купцы и negociанты на самом деле приезжали в Шомодь, подтверждают археологические находки. Так, например, мотив печатки клейма на блюде, изготовленном венгерским гончаром с применением развитой техники, которое было обнаружено в Кетче-Поце, расположенном в 10 км к югу от Балатонсарко, который относится к южнобалатонскому региону, сродни узору сомбатхейских бокалов (Западное Задунавье). Варианты этого узора встречаются на эмалированных находках, обнаруженных в слое двора рядом с будайской часовней. Их решение обычно родственно белым и желтым эмалевым образцам, изготовленным будайскими гончарами во второй половине XV века. Иначе говоря, товары венгерских гончаров оказались здесь в результате торгового обращения.

В то же время по предметам, обнаруженным в районе местечка Кёрёшхедь, в Сантоде, Надьчепей, а также в Караде и, наконец, в местечке Шомодьвар, мы можем проследить еще один средневековый, более протяженный, шомодьский путь торговли керамическими изделиями венских и линцских мастеров, ранее завозившимися с Дуная водным путем. Мы смогли установить маршрут их поступлений в XIV—XV вв., которым могла быть шомодьварская военно-торговая дорога, идущая от Буды—Секешфехервара через Кёрёшхедь и далее, или ее ответвление Надьчепей—Карад. Но вполне вероятно, что этот торговый путь пролегал и по маршруту Дьер — переправа Сантод — (Кёрёшхедь) — Надьчепей — Карад — Шомодьвар.

Во всяком случае дорогие керамические изделия с печаткой, изукрашенные бокалы и кубки, завозившиеся сюда в XIV—XV вв. такими путями из-за границы, а также приезжими купцами из других венгерских областей, Западного Задунавья и района Сомбатхей, служат для нас источником многих важных сведений о развитии средневековых городов Шомодя. Во-первых, они указывают на наличие довольно самостоятельных феодально зависимых и свободных крестьян в местностях, прилежавших к Сантоду—Замарди (Кёрёшхедь)—Кетче—Надьчепею—Караду—Шомодьвару, то есть в деревнях и местечках Южного Прибалатонья и Шомодьского края, свидетельствуют об их весьма развитом вкусе и довольно высоких запросах, а во-вторых, они подтверждают, что и жители этой области, хотя и косвенно, но интенсивно включились в торговлю в масштабах страны, которая велась на расстоянии, и в том числе в торговлю с Австрией: Веной и Линцем.

KÁLMÁN MAGYAR: PRI LA HISTORIO DE LA EVOLUO DE AGRIKULTURAJ URBOJ EN LA XIV—XV-AJ JARCENTOJ EN DEPARTEMENTO SOMOGY

En la studo ni sukcesis difini el la epoko de dinastio Árpád ses fruajn foirlukojn, kiuj estis nomataj per la kunmeto: tagnomo + loko. En la XIV-a jarcento ĉiu havis paroĥon; ili estas laŭvice: Kedhely (Kéthely) ('Mardoloko'), tri Szerdahely ('Merkredolokoj'), Csütörtökhely ('Ĵaŭdoloko') kaj Péntekhely ('Vendredoloko'). Ilin ĉiujn ĝenerale karakterizis, ke ili estiĝis proksime de gravaj vojoj kaj transpasejoj. Ekzemple Péntekhely ĉe la milita vojo apud Látvány ĉe Sud-Balaton, Kedhely apud la vojo al Marcali, Szerdahely (Kaposzserdahely) ĉe la vojnodon en la sud-orienta parto de Kaposvár, Csütörtökhely kaj la alia. Szerdahely sude de (Nagy)Atád apud la vojo laŭ rivereto Rinya.

En la epoko Árpád estis foirluko Merenye en departemento Somogy. La hungara reĝo Ladislao la Kvara donacis al la episkopo de Veszprém la rajton establi ĉi tie akcizoficejon. Tiun loĝlokon eĉ fine de la XV-a jarcento mencias la fontoj kiel Vásáros-Merenye ('Merenye kun foiro'). Tamen ĝi ne fariĝis agrikultura urbo, simile al vilaĝo Bonnya, kiu en 1490 havis rajton organizi tutlandajn foirojn.

El la foirlukoj de epoko Árpád Kéthely, Kedhely — kvankam ili atingas certan evolunivelon — restas posedadoj (possessio) kun fortikaĵo. Kaposzserdahely sola evoluas plu en la XIV—XV-aj jarcentoj agrikultura urbo de familio Dersfi.

Krom ili departemento Somogy havis en la epoko Árpád reĝan kaj reĝinan urbojn Somogyvár kaj Segesd, kiuj estiĝis ĉe du vojnodoj kaj poste fariĝis agrikulturaj urboj. Urbo Somogyvár de la XI-a jarcento — tenante la rajton pri reĝa patronado — ĝis la komenco de la XV-a jarcento estis bieno de eklezia (abata) feŭda sinjoro. Fine de la XIV-a jarcento ĝi havis jam seriozan juran organizon de agrikultura urbo, propran konsilion kaj certan liberecon de agrikultura urbo. De la komenco de la XV-a jarcento la urbon posedis familioj Marcali kaj Báthori, ĝia vin- kaj vinber-komercio komence de la XVI-a jarcento — ankaŭ pro la fakto, ke la komercaj vojoj ŝoviĝis pli suden — falis kaj velkis.

La bien-centro Segesd havis de la epoko Árpád civitajn rajtojn, poste privilegion de reĝina agrikultura urbo, sekve ĝi posedis evolukapablan organizon kaj imunecon de agrikultura urbo. De la komenco de la XV-a jarcento — simile al Somogyvár — transiris en magnatajn manojn de Marcali-Báthori. Ĝi rolis kiel agrikultura urbo de grava sekulara bien-centro en la XV—XVI-aj jarcentoj, poste kiel rezideja urbo de turka distrikto dum la turka regado ĝis 1690.

La agrikultur-urban rajton, la imunecon de

Segesd ricevis en 1405 Csurgó, biencentro de Jerusalema kavalira ordeno Sankta Johano, poste tiu de perjelejo de Vrána, konata kiel "oppidum seu villa". Same en ekleziaj manoj evoluis agrikultura urbo Igal, Bélavár kaj Komár en la XV-a jarcento bieno de la monaĥinoj sur Insulo de Kunikloj (nun Insulo Margit), respektive tiuj de la kanonikaroj en Fejérvár kaj Óbuda. En la studo ni difinis unue la agrikulturajn urbojn de 11 plejparte magnataj biencentroj en la XIV—XV-aj jarcentoj: Kálmánca, Lábod, Babócsa, Kőrösegy, Marcali, Zákány, Szigetvár, Pata, Kaposzserdahely, Segesd kaj Somogyvár. Poste ni vicigis al ili Szentpál kaj Mesztegyő, Hedrehely kaj Hetes, ekskludante Bonnya, Tur, Szakácsi, Andocs, Valkó kaj la biencentrojn Szob, Lak, Berzence kaj Barcs. Fine ni alprenis karakterizajn formaciojn de la agrikultur-urba evoluo en la XV-a jarcento: Atád, Tapsony kaj Szenyér. Tiel — alkalkulante ankaŭ Szil — la rezulto estis 23 agrikulturaj urboj en departemento Somogy en la XV-a jarcento.

El la 23 agrikulturaj urboj de la XV-a jarcento (ne kalkulante la tri ekleziajn bienojn kaj Szil) 10 apartenas al la familio Marcali-Báthori. Meze de la jarcento familio Anthimi de Tapsony akiras tri: Sziget, Tapsony kaj Szenyér. Inter 1463—1482 povis esti en la manoj de familio Thuz de Lak — kune kun Hetes — tri. La aliaj, familio Török de Enying havis unu (Sziget), familioj de Tamás, Hédervár kaj Ujlak same unu (Hedrehely), familio Batthyany posedis Nagyatád, familio Kanizsai havis Szentpál, familio Szerdahelyi-Dersfi posedis Szerdahely kaj en la posedo de familio Szerecsen estis Mesztegyő. El 23 estis 4 aŭ 5 "solo-lokoj", do ili ne estis biencentroj (Hetes, Szentpál, Szerdahely, Szil, Mesztegyő (?) kaj eble Somogyvár).

Samtempe eblas observi, ke la agrikulturaj urboj homogene dense situis proporcie proksime unu de la alia laŭ la linioj Marcali—Mesztegyő—Tapsony—Szenyér—Segesd kaj en okcidenta direkto Csurgó—Zákány. Tiu ĉeno sud-okcidente de Segesd ankaŭ en la linio (Nagy)Atád—Lábod—Kálmánca—Sziget estas same proporcia, tamen eble la distancoj estis pli longaj. Iuj distancoj ankaŭ de la linio Kálmánca—Babócsa—Bélavár—Csurgó estas konsidereblaj proporciaj. Pli malproksime sur la vojo el Szigetvár estas atingeblaj unue Hedrehely, poste pli malproksime Kaposzserdahely. 30—30 km-ojn norde de tiu ĉi lasta situas Hetes kaj Somogyvár. En la longa etapo de la Balaton-bordo ni trovas nur Kőröshegy, de kiu sude la plej proksima agrikultura urbo estas 30 km-ojn for Igal.

Ŝajnas, ke la sistemo de agrikulturaj urboj en departemento Somogy en la XV-a jarcento koncentriĝis okcidente apud la sukcnovojo kaj apud la romia-mezepoka vojlinio el la direkto de la malnova Zalavár. Ĉi tie ĉirkaŭ Segesd povis kontaktiĝi unu kun la alia 14 agrikulturaj urboj malpli ol 30 km-ojn proksime. En kvin kazoj ekzistas inter la agrikulturaj urboj rekta najbara kontakto kaj komuna ĉirkaŭaĵo. Tion ni spertas ĉe Tapsony—Szenyér, Zákány—Szentpál, Segesd—Nagyatád, Szigetvár—Pata kaj Igal—Somogyszil.

En la evoluo de agrikulturaj urboj en departemento Somogy ni konsideras ekstreme grava la privilegion de Szenyér en 1489, en kiu rolas, ke oni rajtas aranĝi liberajn foirojn tie (do en la agrikultura urbo) kun la samaj privilegioj, kiujn ĝuas la liberaj kaj la agrikulturaj urboj. En ĝi aperas la esprimo, ke oni certigas la liberan trafikon por ĉiuj komercistoj, eksterlandanoj kaj vojaĝantoj, kiuj volas veni kun siaj varoj. La arkeologiaj trovaĵoj pravas, ke tiuj komercistoj kaj vendistoj vere alvenis en Somogy. Ekzemple en Kötcese—Póca, situanta 10 km-ojn sude de Balatonszárszó en la Sud-Balatona regiono, estas elfosita bovleto farita de hungara potisto per evoluinta tekniko; la motivo de ĝia sigelo similas al tiuj de la glasoj de Szombathely en Okcidenta Transdanubio. Ĝiaj glazuraj variantoj retroviĝis en la tavolo de korto apud la kapelo de Buda. Ilia solvo estas ĝenerale parenca al la blank- kaj flavglazuraj pecoj faritaj de la potistoj en Buda en la dua duono de la XV-a jarcento. Tio signifas, ke la varoj de la hunga-

raj potistoj alvenis ĉi tie pere de la komerca trafiko.

Samtempe laŭ la pecoj retrovitaj en la ĉirkaŭaĵo de agrikultura urbo Kőröshegy, en Szántód, en Nagycsepely, en Karád kaj en agrikultura urbo Somogyvár en departemento Somogy ni povas sekvi la pluan, novan vojon de la ceramikajkomerco de Vieno kaj Linz, kiuj ĝis tiam plejparte uzis la akvovojon de Danubo. Ni povis difini la vojlinion de alveno en la XIV—XV-aj jarcentoj, kiu estis verŝajne la milita kaj komerca vojo Buda—Székesfehérvár—Kőröshegy—Somogyvár, respektive ĝia disbranĉiĝo al Nagycsepely—Karád. Sed tre verŝajnas ankaŭ la vojlinio Győr-rodo Szántód—(Kőröshegy)—Nagycsepely—Karád—Somogyvár.

Fin-fine la alvenintaj eksterlandaj kaj hungaraj sigelitaj, multekostaj ceramikaĵoj, la ornamitaj pokaloj kaj hanapoj el Okcidenta Transdanubio kaj el la ĉirkaŭaĵo de Szombathely — kiuj estis vendataj pere de komercistoj el longaj distancoj vojaĝantaj ankaŭ sur la ĵus difinitaj vojoj en la XIV—XV-aj jarcentoj — pravas pluraĵajn gravajn aferojn pri la mezepoka urboevoluo en departemento Somogy. Unuflanke ili aludas al la evoluintaj gusto kaj pretendoj de la pli riĉaj servutuloj kaj kamparanaj civitanoj de Szántód—Zamárdi (Kőröshegy)—Kötcese—Nagycsepely—Karád—Somogyvár, sed ĝenerale pri tiuj de la vilaĝoj kaj agrikulturaj urboj de regionoj Suda Balatono kaj Somogy. Aliflanke ili pravas, ke la loĝantoj ankaŭ de tiu regono intense, kvankam nerekte aliĝis al la tutlanda, longdistanca kaj tiel al la aŭstra: Viena kaj Linz-a komerco en la XIV—XV-aj jarcentoj.